

Jerzy Modrzewski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Ewa Włodarczyk

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Problem alkoholowy w doświadczeniu społecznym

Geneza i rozwój teorii problemów społecznych jako teoretycznego kontekstu społecznego doświadczania kwestii alkoholowej

Podczas rekonstrukcji historii naukowego krystalizowania się pojęcia problemu społecznego¹ sięgnęliśmy wprawdzie do kompendium wiedzy poświęconej temu zagadnieniu, sporządzonego przez Lucjana Misia. Według niego, historia tego pojęcia sięga połowy XIX wieku – wówczas dokonano kreacji terminu i zainicjowano jego obecność w powszechnym użytku w znaczeniu zbliżonym do funkcjonującego obecnie, przy czym pierwotnie pojęcie „problem społeczny” było używane w liczbie pojedynczej („problem społeczny”, a nie „problemy społeczne”)². Aczkolwiek, na co wskazuje autor cytowanej monografii, „Określenie »problem« zaczęło się pojawiać w pismach angielskich filozofów: Edmunda Burke’a (w kontekście odpowiedzialności państwa i obywateli w sytuacji głodu ubogich warstw społecznych w 1795 roku) i Johna Stuarta Milla (*social problems* zapisane po raz pierwszy we wstępnej wersji autobiografii w 1854 roku) znacznie wcześniej. Około 1835 roku

¹ Sam termin „problem” ma grecki rodowód i oznacza przeszkodę lub trudność; w słownikowym ujęciu rozumiany jest jako poważne zagadnienie, zadanie wymagające rozwiązania, rozstrzygnięcia, sprawa trudna do rozwiązania. *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa: PWN, 1980, s. 601.

² L. Miś: *Problemy społeczne. Teoria, metodologia, badania*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007, s. 25.

określenie *die soziale Frage* zaczęło być ukazywane przez pisarzy (m.in. Heinricha Heinego) rozpowszechniających idee ruchu »młodych Niemiec«. Z Niemiec idee rewolucyjne przeniknęły do Francji, gdzie od 1848 roku określenie *le probleme social* zaczęło być szeroko stosowane w polityce i publicystyce. To, co było szczególnego, to stosowanie określenia »problem społeczny« (zarówno w języku angielskim, niemieckim, jak i francuskim), przez co rozumiano »problem« nierównej dystrybucji bogactwa [...]. W latach późniejszych określenie »problem społeczny« było używane nadal w liczbie pojedynczej, głównie przez krytyków literackich i społecznych oraz pionierów myśli socjologicznej. Znaczenie tego terminu odnosiło się w dalszym ciągu do relacji pomiędzy Pracą a Kapitałem [...], czyli pomiędzy siłą najemną a pracodawcami. [...]. W latach 90. XIX wieku w USA nastąpił prawdziwy »wysyp« książek omawiających problemy społeczne. [...] W XX wieku rozpowszechniło się użycie określenia »problemy społeczne« w miejsce »problemu społecznego«. [...] Chociaż prace zatytułowane *Social problems* pojawiały się wcześniej, to nie wszystkie miały charakter socjologiczny. [...] W okresie I wojny światowej prace na temat stały się liczne [...]. XIX-wieczny Problem Społeczny (pisany wielkimi literami) zmienił się w XX-wieczne problemy społeczne (pisane małymi literami). W dodatku na początku XX wieku uniwersytety w USA były głównym ośrodkiem odkrywania problemów społecznych, a pod koniec stulecia głównym miejscem »kreowania« problemów społecznych”³.

Ponownie pojęcie „problem społeczny”/„problemy społeczne” uległo aktualizacji trzy dekady później, gdy gwałtownie wzmagające się w doświadczeniu przeciętnych obywateli sytuacje trudne pociągnęły za sobą nadanie większego znaczenia pracy badawczej socjologów oraz przedstawicieli profesji pomocowych, przede wszystkich pracowników socjalnych⁴. „W USA, w latach 60. XX wieku nastąpił swoistego rodzaju »szczyt« popularności koncepcji problemów społecznych i wiary w możliwość naukowego rozwiązania większości dolegliwości życia zbiorowego, aczkolwiek w następnych dziesięcioleciach sława pojęcia [...] i wiara w moc nauki dla poprawy warunków społecznych stopniowo się zmniejszały. Nie oznaczało to jednak porzucenia problematyki i zastosowania całkowicie odmiennego paradygmatu. W latach 70. XX wieku amerykańscy socjologowie, zaciekawieni problemami społecznymi, budowali nowe teorie⁵ [...] stojące w opozycji do daw-

³ Ibidem, s. 25–27.

⁴ Ibidem, s. 28.

⁵ Tutaj Lucjan Miś jako przykłady podaje dwie pozycje: H. Blumer: *Social Problems as Collective Behaviour*. „Social Problems” 1971, vol. 18, no. 3; A. Etzioni: *Social Problems*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1976.

niejszych prób konceptualizowania zjawiska oraz podejmowali wysiłki w zakresie metodologii i doskonalenia badań empirycznych. Wtedy też rozwinęła się technika badań sondażowych i upowszechniło się diagnozowanie lokalnych czy regionalnych problemów społecznych za pomocą badań opinii publicznej”⁶.

W te dynamicznie rozwijające się zainteresowania socjologów problemami społecznymi wpisały się narodziny socjologii stosowanej, której początków można doszukiwać się w ogłoszeniu dzieła Lestera F. Warda⁷, który w swojej pracy wskazał możliwości rozwijania kierunków i sposobów interwencji na rzecz osiągnięcia społecznej poprawy w rozwiązywaniu rozmaitych społecznie doświadczanych trudności⁸.

Do jednych z pierwszych prób systematyki rozlicznie konstruowanych w pierwszej połowie XX wieku koncepcji problemów społecznych o amerykańskim rodowodzie należą ta podjęta w 1943 roku przez Charlesa Wrighta Millsa⁹ i kolejna, szerzej zakrojona, a zmierzająca do ich usystematyzowania, podjęta niecałe półwiecze później przez Earla Rubingtona i Martina S. Weinberga. Autorzy próbę uporządkowania funkcjonujących już wówczas koncepcji teoretycznych problemów społecznych oparli na pięciu kryteriach:

- definicji (natury, istoty) problemów społecznych;
- przyczyn (czynników sprawczych) problemów społecznych;
- warunków sprzyjających zaistnieniu problemów społecznych;
- negatywnych skutków problemów społecznych;
- proponowanych rozwiązań problemów społecznych.

Wyróżnili przy tym siedem perspektyw teoretycznych, a mianowicie perspektywę:

- patologii społecznej;
- dezorganizacji społecznej;
- konfliktu wartości;
- zachowań dewiacyjnych;
- naznaczania (etykietowania);

⁶ L. Miś: *Problemy społeczne...*, s. 28–29.

⁷ L.F. Ward: *Applied Sociology. A Treatise on the Conscious Improvement of Society by Society*. Boston: Ginn & Co., 1906.

⁸ Sugestia za: K. Frysztacki: *Rozwój, właściwości i znaczenie socjologii stosowanej*. W: *Z zagadnień socjologii stosowanej*. Red. K. Frysztacki. Kraków: Universitas, 1996, s. 14.

⁹ C.W. Mills: *The Professional Ideology of Social Pathologists*. „American Journal of Sociology” 1943, vol. 49, no. 2 – podajemy za: K. Frieske: *Teoretyczne opcje socjologii problemów społecznych*. W: *Socjologia problemów społecznych. Teorie i rzeczywistość*. Red. K. Frieske. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987, s. 124–125.

- krytyczną;
- konstrukcjonistyczną¹⁰.

Katalog stanowisk teoretycznych dotyczących problemów społecznych stworzył także Ronald W. Maris. Wskazał on następujące stanowiska teoretyczne wywodzące się z ogólnej socjologii teoretycznej: wymiany, strukturalizmu, konfliktu, symbolicznej interakcji i naznaczenia, funkcjonalizmu, dewiacji oraz socjobiologii¹¹.

Kilka lat później podobnego zadania podjęli się Norman K. Denzin i Yvonna S. Lincoln, którzy opierając się na przyjętej metodologii, wyróżnili następujące stanowiska teoretyczne: pozytywistyczne, postpozytywistyczne, teorii krytycznej, konstrukcjonizmu oraz modelu uczestnictwa¹². Próby te, na co zwrócił uwagę także Lucjan Miś, dokumentują zarówno wielorakość wysiłków podejmowanych przez teoretyków owego zagadnienia w poszukiwaniu jego istotności, jak i złożoności przedmiotu badań¹³.

To szczególne zainteresowanie poznawcze i interwencyjno-projekcyjne zagadnieniem problemów społecznych w amerykańskich warunkach nie jest przypadkowe, jak się wydaje, z dwóch zasadniczych powodów:

1. To właśnie tamtejsi badacze, uformowani przez tradycję pragmatyzmu Williama Jamesa i Johna Deweya, podejmowali wysiłki w kierunku zdefiniowania tego pojęcia, empirycznej weryfikacji teorii i doskonalenia narzędzi badawczych. Efekty ich pracy zostały ochoczo przyjęte i zreprodukowane lub rozwinięte przez socjologów z innych kontynentów¹⁴. Charakterystyczne w rozważaniach

¹⁰ *The Study of Social Problems. Seven Perspectives*. Eds. E. Rubington, M.S. Weinberg. 5th ed. New York: Oxford University Press, 1995. Omówienie w: R. Sobiech: *Dylematy teoretycznych koncepcji problemów społecznych*. W: *Studia o kwestiach społecznych*. Wybór i oprac. B. Rysz-Kowalczyk. Warszawa: Instytut Polityki Społecznej Uniwersytet Warszawski, 1991, s. 42-45; K. Frieske: *Teoretyczne opcje socjologii problemów społecznych...*, s. 108 i nast.; L. Miś: *Problemy społeczne...*, s. 46 i nast.; K. Frysztacki: *Socjologia problemów społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2009, s. 41-42; A. Słaboń: *Problemy społeczne – aspekty teoretyczne*. W: *Problemy społeczne jako wyzwania dla polityki społecznej w Polsce*. Red. A. Karwińska. Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny-Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego, 2013, s. 54-62.

¹¹ R.W. Maris: *Social Problems*. Chicago: Dorsey Press, 1988 – omówienie w: K. Frysztacki: *Socjologia problemów społecznych...*, s. 46-50.

¹² N.K. Denzin, Y.S. Lincoln: *Methodological Issues in the Study of Social Problems*. In: *Handbook of Social Problems. A Comparative, International Perspective*. Ed. G. Ritzer. Thousand Oaks: Sage Publications, 2004 – krótkie omówienie w: L. Miś: *Problemy społeczne...*, s. 61-62.

¹³ L. Miś: *Problemy społeczne...*, s. 63.

¹⁴ Ibidem.

amerykańskich socjologów było nastawienie na badanie i tworzenie strategii radzenia sobie z problemami społecznymi (była to konsekwencja pozostawania pod wpływem pragmatyzmu) – znalazło to wyraz między innymi w utworzeniu w 1952 roku Stowarzyszenia Badania Problemów Społecznych (Society for the Study of Social Problems – SSSP) oraz czasopisma naukowego „Social Problems”¹⁵. Współcześnie problematyce tej uwagę poświęcali między innymi George Ritzer¹⁶ i James Coleman¹⁷.

2. Socjologowie amerykańscy w zasadniczej swojej reprezentacji, poza nielicznymi wyjątkami (na przykład Daniel Bell, Randall Collins), unikali eksplikacji pojawiania się i obecności rozlicznych doświadczanych przez społeczeństwo amerykańskie problemów egzystencjalnych w kontekście socjologizujących koncepcji krytyki kapitalizmu inspirowanych marksizmem¹⁸.

Poszukiwania, analizy i rozstrzygnięcia definicyjne w interesującym nas tutaj zakresie dokonywały się również na gruncie polskim. Na tym zagadnieniu koncentrowali się w swoich rozważaniach naukowych między innymi: Janusz Sztumski¹⁹, Kazimierz Frieske²⁰, Robert Sobiech²¹, Barbara A. Sterniczuk-Brakoniecka²², Barbara Rysz-Kowalczyk²³, Ire-

¹⁵ Podajemy za: ibidem, s. 20.

¹⁶ *Handbook of Social Problems...*

¹⁷ J.W. Coleman, H.R. Kerbo with. L.L. Ramos: *Social Problems*. 8th ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2002.

¹⁸ D. Bell: *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*. Przeł. S. Amsterdamski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994; R. Collins: *Conflict Sociology. Toward an Explanatory Science*. With a contribution by J. Annett. New York: Academic Press, 1975.

¹⁹ J. Sztumski: *Problem społeczny jako przedmiot badań socjologii*. „Studia Socjologiczne” 1977, nr 3.

²⁰ K. Frieske: *Teoretyczne opcje socjologii problemów społecznych...*

²¹ R. Sobiech: *Dylematy teoretycznych koncepcji problemów społecznych...*; K. Frieske, R. Sobiech: *Pijaństwo. Interpretacje problemu społecznego*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1984; K. Frieske, R. Sobiech: *Narkomania. Interpretacje problemu społecznego*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1987.

²² B.A. Sterniczuk-Brakoniecka: *Obraz problemów społecznych w polskiej socjologii miasta*. „Studia Socjologiczne” 1981, nr 1.

²³ B. Rysz-Kowalczyk: *Kwestie społeczne w ujęciu teorii ciągu życia*. W: *Studia o kwestiach społecznych*. Wybór i oprac. B. Rysz-Kowalczyk. Warszawa: Instytut Polityki Społecznej Uniwersytet Warszawski, 1991; B. Rysz-Kowalczyk: *Teoria kwestii i problemów społecznych*. W: *Polityka społeczna*. Red. G. Firlić-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.

neusz Wald²⁴, Krzysztof Frysztański²⁵, Krzysztof Gorlach²⁶, Marian Malikowski²⁷, Jan Danecki²⁸, Jerzy Kwaśniewski²⁹, Andrzej Przyemeński³⁰, Piotr Matczak³¹, Grażyna Durka³², Kazimiera Król³³, Grzegorz Makowski³⁴, Jerzy Krzyszkowski i Ryszard Majer³⁵, Jadwiga Królikowska³⁶ czy Lucjan Miś³⁷.

²⁴ *Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne*. Red. I. Wald. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.

²⁵ K. Frysztański: *Rozwój, właściwości i znaczenie socjologii stosowanej...*; Idem: *Socjologia problemów społecznych...*

²⁶ K. Gorlach: *Społeczne mechanizmy genezy i identyfikacji problemów społecznych*. W: K. Czekaj, K. Gorlach, M. Leśniak: *Labirynty współczesnego społeczeństwa. Kluczowe problemy społeczne w kształceniu pracowników socjalnych*. Warszawa: Interart, 1996.

²⁷ *Problemy społeczne w okresie zmian systemowych w Polsce. Materiały z konferencji naukowej Rzeszów 9–10 maja 1997 roku*. Red. M. Malikowski. Rzeszów: Mana, 1997.

²⁸ *Kwestie społeczne w doświadczeniu lokalnym*. Red. J. Danecki. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”, 1997; J. Danecki: *Kwestie społeczne. Wybrane zagadnienia teoretyczne*. W: *Węzłowe kwestie społeczne wsi polskiej u progu XXI wieku*. Red. K. Gorlach, A.M. Pyrc. Kraków: Uniwersytet Jagielloński. Instytut Socjologii, 2000.

²⁹ *Badania problemów społecznych*. Red. J. Kwaśniewski. [Cz. 1]. Warszawa: IPSiR UW, 2003; *Badania problemów społecznych*. Red. J. Kwaśniewski. [Cz.] 2. Warszawa: IPSiR UW, 2006; *Problemy społeczne oraz ich rozwiązywanie w społecznościach lokalnych*. Red. J. Kwaśniewski. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Centrum Studiów Samorządu Terytorialnego i Rozwoju Lokalnego, 2007.

³⁰ A. Przyemeński: *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*. Poznań: Akademia Ekonomiczna, 2001.

³¹ P. Matczak: *Problemy ekologiczne jako problemy społeczne*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2000.

³² *Współczesna rzeczywistość w wybranych problemach społecznych*. Red. G. Durka. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2010.

³³ K. Król: *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna*. Konin: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, 2008.

³⁴ G. Makowski: *Korupcja jako problem społeczny*. Warszawa: Wydawnictwo „Trio”, 2008.

³⁵ *Problemy społeczne, pomoc społeczna, praca socjalna. Wymiar polski i europejski*. Red. J. Krzyszkowski, R. Majer. Częstochowa: Ośrodek Kształcenia Służb Publicznych i Socjalnych – Centrum AV, 2004.

³⁶ *Problemy społeczne w grze politycznej. Współczesne zagrożenia społeczne – diagnoza i przeciwdziałanie*. Red. J. Królikowska. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006 (zwłaszcza cz. 3).

³⁷ L. Miś: *Problemy społeczne...*

Problemy społeczne stanowią również obszar zainteresowania polityki społecznej. Znaczący wkład w ich opis i analizy wnieśli między innymi: Julian Auleytner³⁸, Władysław Ratyński³⁹, Ryszard Szarfenberg⁴⁰, Iwona Kudlińska⁴¹ czy Grażyna Firlit-Fesnak i Małgorzata Szyłko-Skoczny⁴².

Również uwaga pedagogów, w tym pedagogów społecznych, skoncentrowana jest na problemach społecznych. Zainteresowanie pedagogów tym zagadnieniem wypływa z troski i zaniepokojenia istniejącym stanem rzeczy, a wsparte jest poszukiwaniami sposobów na optymalizację działań z zaangażowaniem sił społecznych działających w środowisku lokalnym⁴³. Spośród wielu specjalistów tej dyscypliny zajmujących się problemami społecznymi warto wskazać następujących autorów: Irenę Lepalczyk i Tadeusza Pilcha⁴⁴, Andrzeja Radzewicza-Winnickiego⁴⁵, Stanisława Kawulę⁴⁶, Ewę Marynowicz-

³⁸ Zob. np. J. Auleytner: *Polityka społeczna czyli Ujarmianie chaosu społecznego*. Wyd. 3 uzup. i popr., dodr. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2002; J. Auleytner, K. Głąbicka: *Polskie kwestie społeczne na przełomie wieków*. Warszawa: WSP TWP-„Elipsa”, 2001; J. Auleytner: *Polityka społeczna w Polsce i w świecie*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej-Dom Wydawniczy Elipsa, 2011.

³⁹ Zob. np. W. Ratyński: *Problemy i dylematy polityki społecznej w Polsce*. T. 1-2. Warszawa: Difin, 2003.

⁴⁰ *Polityka publiczna wobec ubóstwa i wykluczenia społecznego*. [Red. R. Szarfenberg, C. Żołądowski, M. Theiss]. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2010; *Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*. [Red. meryt. R. Szarfenberg]. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii, 2011; *Ubóstwo i wykluczenie społeczne – perspektywa poznawcza*. Red. R. Szarfenberg, C. Żołądowski, M. Theiss. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2010.

⁴¹ I. Kudlińska: *Socjologia a praktyka rozwiązywania problemów społecznych – między naukowymi a nieformalnymi teoriami problemów społecznych*. „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2014, nr 50 (137).

⁴² *Polityka społeczna...*

⁴³ O siłach społecznych, które pozwalają kształtować i przekształcać środowisko, zob. np. E. Marynowicz-Hetka: *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006, s. 65-72.

⁴⁴ *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*. Red. T. Pilch, I. Lepalczyk. Wyd. 2 rozszerz. i popr. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2003.

⁴⁵ A. Radzewicz-Winnicki: *Pedagogika społeczna w obliczu realiów codzienności*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008.

⁴⁶ S. Kawula: *Pedagogika społeczna w społeczeństwie ryzyka*. Olsztyn: Epistheme, 2004.

-Hetkę⁴⁷, Ewę Syrek⁴⁸, Ewę Jarosz i Annę Nowak⁴⁹, Annę Nowak i Ewę Wysocką⁵⁰, Wioletę Danilewicz⁵¹, Jerzego Modrzewskiego⁵² czy Wiesława Ambrozika⁵³. Zarówno monografie, jak i niezwykle interesujące prace zbiorowe⁵⁴ zawierają liczne wskazania i diagnozy wraz z propo-

⁴⁷ E. Marynowicz-Hetka: *Pedagogika społeczna...*, T. 1; Eadem: *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*. T. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

⁴⁸ E. Syrek: *Zdrowie i wychowanie a jakość życia: perspektywy i humanistyczne orientacje poznawcze*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008.

⁴⁹ E. Jarosz, A. Nowak: *Dzieci ofiary przemocy w rodzinie. Raport Rzecznika Praw Dziecka. Funkcjonowanie znowelizowanej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*. Warszawa: Rzecznik Praw Dziecka, 2012.

⁵⁰ A. Nowak, E. Wysocka: *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie. Elementy patologii społecznej i kryminologii*. Katowice: „Śląsk”, 2001.

⁵¹ W. Danilewicz: *Pedagogika społeczna w poszukiwaniu i budowaniu nowej rzeczywistości – perspektywa czasu i przestrzeni*. W: *Pedagogika wobec wyzwań współczesności. Humanistyczny wymiar kapitału ludzkiego*. Red. M. Sobiecki. Łomża: Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego, 2010.

⁵² J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczak: *Odmiany współczesnego polskiego problemu rodzinnego*. W: *Rodzina – młodzież – dziecko. Szkice z teorii i praktyki pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*. Red. M. Piorunek, J. Koziełska, A. Skowrońska-Pućka. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2013.

⁵³ W. Ambrozik: *Sytuacja społeczna dziecka rodziny alkoholicznej w kulturowo zaniedbanym rejonie wielkiego miasta*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1983.

⁵⁴ Godne polecenia są między innymi: *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*. Red. K. Marzec-Holka przy współpracy H. Guzy-Steinke, A. Rutkowskiej. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2005; *Pedagogika społeczna w Polsce po 1989 roku. Przemiany w nauce, obecność międzynarodowa, kręgi tematyczne prac badawczych*. Red. B. Kromolicka, A. Radziejewicz-Winnicki, M. Noszczyk-Bernasiewicz. Katowice: Wydawnictwo Śląskiej Wyższej Szkoły Zarządzania im. gen. Jerzego Ziętki, 2007; *Pedagog społeczny w meandrach środowiska lokalnego*. Red. B. Kromolicka. Szczecin: Katedra Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Szczecińskiego-Ars Atelier, 2008; *Praca socjalna i polityka społeczna: obszary współdziałania wobec wykluczenia społecznego*. Red. K. Marzec-Holka, A. Rutkowska, M. Joachimowska. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2008; *Kapitał społeczny a nierówności – kumulacja i redystrybucja*. Red. K. Marzec-Holka przy współpracy H. Guzy-Steinke. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2009; *Współczesne problemy pedagogiki społecznej i pracy socjalnej. Wybrane zagadnienia w świetle analiz i badań*. Red. B. Matyjas. Kiel-

zycjami łagodzenia czy rozwiązywania określonych problemów społecznych.

Od połowy XX wieku zainteresowanie problemami społecznymi rejestrowane jest również wśród psychologów⁵⁵, którzy podejmują trud konstrukcji propozycji rozwiązywania problemów społecznych na przykład z perspektywy psychologii behawioralnej, klinicznej psychologii społecznej czy rozwojowej psychologii społecznej⁵⁶. W obrębie psychologii zaistniałe zróżnicowanie stanowisk próbował pogodzić Stanisław Kowalik⁵⁷. W stworzonym przez siebie schemacie myślenia teoretycznego zawarł cztery elementy problemu społecznego, a każdy z wyróżnionych czynników traktował jako warunek niezbędny zaist-

ce: Wszechnica Świątokrzyska – Wydawnictwo Uczelniane, 2007; *Arytmia egzystencji społecznej a wychowanie*. Red. T. Frąckowiak. Warszawa: Fundacja Innowacja i Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna, 2011; *Człowiek wobec krytycznych sytuacji życiowych. Z teorii i praktyki pracy socjalnej*. Red. E. Włodarczyk, I. Cytlak. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2011; *Zagrożenia w obszarze rodziny, dzieciństwa i okresu dorastania*. Red. K. Białobrzeska, C. Kurkowski. [Zagrożone człowieczeństwo. T. 1]. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2012; *Obszary zagrożeń człowieka w realiach współczesności*. Red. E. Kantowicz, G. Orzechowska. Zagrożone człowieczeństwo. T. 2]. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2012; *Socjalizacja dysocjacyjna w doświadczeniu indywidualnym i społecznym. Inspiracje teoretyczne i próby pedagogicznych ingerencji*. Red. A. Matysiak-Błaszczak, J. Modrzewski. Poznań-Kalisz: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Pedagogiczno-Artystyczny, 2012; *Zagrożenia człowieka i idei sprawiedliwości społecznej. V Zjazd Pedagogów Społecznych*. Red. T. Pilch, T. Sosnowski. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, 2013; *Środowisko – zasoby – profesjonalizacja: pedagogika społeczna wobec zmian przestrzeni życia społecznego*. Red. W. Danilewicz, M. Sobiecki, T. Sosnowski. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, 2013; *Pedagogika społeczna wobec zagrożeń człowieka i idei sprawiedliwości społecznej. V Zjazd Pedagogów Społecznych*. Red. W. Danilewicz, W. Theiss. T. 2. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, 2014; *Od wykluczenia do wsparcia. W przestrzeni współczesnych problemów społecznych*. Red. J. Spętana, D. Krzysztofia, E. Włodarczyk. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2016.

⁵⁵ Zob. np. *Psychologiczny kontekst problemów społecznych*. Red. H. Sęk, S. Kowalik. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora, 1999; *Psychologia rozwiązywania problemów społecznych. Wybrane zagadnienia*. Red. J. Miluska. Poznań: [Bonami], 1998.

⁵⁶ Podajemy za: L. Miś: *Problemy społeczne...*, s. 23, 24.

⁵⁷ Przykłady kilku zróżnicowanych zabarwionych psychologicznie definicji problemów społecznych zob. w: S. Kowalik: *Rozwiązywanie problemów społecznych w zbiorowościach zorganizowanych i spontanicznych*. W: *Psychologiczny kontekst problemów społecznych...*, s. 17-18.

nienia problemu, a także jako kryterium jego wyróżnienia. Te czynniki to: środowisko, efekty indywidualnego lub zbiorowego działania ukierunkowanego na modyfikowanie tego środowiska, percepcja skuteczności lub nieskuteczności własnego działania oraz tendencja do przeorganizowania własnego działania⁵⁸.

Orientujemy się jednak ku socjologicznym ujęciom problemu społecznego i ulegamy następującym argumentom (które dzielimy):

- „historia socjologicznego myślenia o problemach społecznych pokazuje, że bogactwu problemów odpowiada bogactwo pomysłów i perspektyw teoretycznych, które próbują uchwycić centralne właściwości doświadczenia społecznego określanego jako problem społeczny”⁵⁹;
- „pojęcie problemów społecznych i właściwe mu zagadnienia oraz socjologiczne podejścia to swoisty parasol, pod którym jest miejsce dla szczegółowszych, z różnych powodów odmiennych, kategorii i zawartych w nich treści”⁶⁰;
- istnieją bliskie relacje socjologii i interesującej nas pedagogiki społecznej oraz punkty styczne w polach zainteresowań obu tych dyscyplin.

W socjologicznym zorientowaniu na problemy społeczne można wskazać, za Krzysztofem Gorlachem, punkty oparcia dla takiego ich ujmowania: świat społeczny, bez względu na okres historyczny i typ społeczeństwa, zawsze jest pełen problemów społecznych, które trzeba uchwycić i próbować zrozumieć, a które mają swoją dynamikę i logikę rozwoju oraz które wpływają na codzienne życie ludzi, stają się ważnym czynnikiem określającym ludzkie emocje, postawy, kulturę i świadomość danej grupy społecznej, poziom jej zaangażowania w życie publiczne itp.⁶¹

Problemy społeczne przechodzą przez pewne fazy. Malcolm Spector i John Kitsuse⁶² wyróżnili cztery stadia rozwoju problemów społecznych. Pierwsze rozpoczyna się wówczas, gdy pewne warunki rzeczywistości społecznej są postrzegane jako niepożądane, zagrażające ceniowym wartościom czy powodujące mniej lub bardziej wymierne straty oraz gdy pojawią się jednostki lub grupy osób zainteresowane

⁵⁸ Ibidem, s. 18–19, 20.

⁵⁹ L. Miś: *Problemy społeczne...*, s. 64.

⁶⁰ K. Frysztacki: *Socjologia problemów społecznych...*, s. 29.

⁶¹ K. Gorlach: *Społeczne mechanizmy genezy i identyfikacji problemów społecznych...*, s. 63.

⁶² M. Spector, J. Kitsuse: *Constructing Social Problems*. Menlo Park, CA: Cummings Pub. Co., 1977 – opis stadiów za: R. Sobiech: *Dylematy teoretycznych koncepcji problemów społecznych...*, s. 53–54.

zmianą tego stanu rzeczy. Drugie stadium rozpoczyna się wraz z pojawieniem się reakcji na wysuwane postulaty ze strony instytucji, której towarzyszą pogłębione badania, tworzenie wyspecjalizowanych agend oraz opracowywanie koncepcji rozwiązywania problemu. Działania instytucji – w zależności od społecznej presji i stopnia zainteresowania zagadnieniem – przybierają formy od biernego uznania zasadności roszczeń i pozorowanej aktywności po faktyczne działanie i przeciwdziałanie. Brak reakcji ze strony oficjalnych agend może wywołać albo ponowne formułowanie przez społeczność roszczeń dotyczących sposobów rozwiązania problemu społecznego, albo ugruntowanie w świadomości społecznej przekonania o niemożności skutecznego rozwiązania danej kwestii społecznej w ramach istniejącego systemu. W kolejnym stadium aktywność jest coraz słabiej kierowana na korygowanie działań instytucjonalnych, a koncentruje się na poszukiwaniu alternatywnych strategii – animatorzy dążą albo do tworzenia nowych instytucji czy rozwiązań mających przyczynić się do korekty istniejącego systemu, albo do tworzenia takich form przeciwdziałania problemowi, które sytuowane byłyby na obrzeżach systemu lub poza nim.

Problemy społeczne można ujmować na dwa sposoby: szeroko bądź wąsko⁶³. Dynamika rozwoju teorii problemów społecznych, intensyfikowana przez reprezentantów różnych dyscyplin naukowych, dokumentowana w pozycjach książkowych i na łamach czasopism, utrudnia wyczerpujący ogląd dorobku piśmienniczego z zakresu tej problematyki. Już w latach osiemdziesiątych XX wieku Ronald W. Maris⁶⁴ (kilka lat później także Philips Jenkins⁶⁵) sugerował, by analizy problemów społecznych dokonywać z jednej z dwóch perspektyw: obiektywistycznej (inaczej zewnętrznej), akcentującej obiektywny charakter zjawisk rodzących problemy, bądź subiektywistycznej, skupiającej się na reakcjach ludzkich na sytuację, w której członkowie społeczności aktualnie się znajdują. W ujęciu obiektywistycznym problemy społeczne są faktami społecznymi⁶⁶. Podejście to polega „na traktowaniu problemów społecznych jako pewnej klasy zjawisk społecznych, które można wyróżnić na podstawie przysługujących im intersubiektywnie

⁶³ Zob. J. Sz t u m s k i: *Problem społeczny jako przedmiot badań socjologii...*, s. 215.

⁶⁴ R.W. Maris: *Social Problems...*

⁶⁵ Ph. Jenkins: *Intimate Enemies. Moral Panics In Contemporary Great Britain*. New York: Aldine de Gruyter, 1992.

⁶⁶ Zob. J. Kwa ś n i e w s k i: *Badania problemów społecznych*. W: *Badania problemów społecznych...*, cz. 1, s. 7.

stwierdzalnych cech”⁶⁷. Można zatem „zajmować się problemami społecznymi w konwencji szczególnych warunków społecznych, które są odmienne od innych, nieproblemowych. Różnice te są istotne, mają wymiar zobiektywizowany, nie można ich sprowadzać do różnic w subiektywnym postrzeganiu rzeczywistości”⁶⁸. W ten sposób identyfikowano problemy społeczne na przykład w PRL⁶⁹.

W ujęciu subiektywistycznym problemów społecznych zakłada się natomiast, że są to konstrukcje tworzone przez członków zbiorowości⁷⁰ lub inaczej: dane sytuacje czy zaburzenia (nieprawidłowości w życiu społecznym) stają się problemami społecznymi, gdy zaistnieją jako takie w świadomości członków danego społeczeństwa, gdy zostaną przez nich jako takie rozpoznane i uznane za wymagające jakichś reakcji czy podjęcia prób rozwiązania⁷¹; w ten sposób publiczna definicja sytuacji decyduje o wyłonieniu się problemu społecznego⁷². Zatem nic „nie może być uznane za problem właśnie społeczny, zanim nie zostanie tak osądzone przez decydujący szereg osób w otaczającym porządku społecznym. Dodajmy, że te społeczne przekonania nadają poszczególnym zdarzeniom znamię problemowości, swoistego rozziwu między tym, jak rzeczy się mają, a tym, jak się mieć powinny. Przekonania te wyrastają naturalnie z konkretnych sytuacji i związanych z nimi doświadczeń. Są zatem pokłosiem tego, co się dzieje, oraz tego, co o tym się myśli, jak się to w sensie aksjonormatywnym interpretuje”⁷³. Ten subiektywny sposób identyfikacji problemów społecznych dopuszcza nawet „uznawanie rozmaitych zjawisk i zachowań za problemy społeczne niezależnie od tego, ilu i jakich ludzi tak owe zjawiska ocenia”⁷⁴. Odbyna się to na różne, przynajmniej cztery, sposoby, tj. poprzez odwołanie się: do opinii publicznej, czyli do stanowiska członków danego społeczeństwa, do opinii osób zajmujących eksponowane pozycje w danym społeczeństwie, do opinii ekspertów oraz do istnienia w danym społeczeństwie ruchów i inicjatyw społecznych będących spontanicznymi reakcjami ludzi na rozmaite problemy; każdy z tych sposobów ma swoich zwolenników i każdy też kryje w sobie pewne niebezpie-

⁶⁷ M.K. Mlicki: *Procesy identyfikacji problemów społecznych*. W: *Socjologia problemów społecznych. Teorie i rzeczywistość...*, s. 9.

⁶⁸ L. Miś: *Problemy społeczne...*, s. 23.

⁶⁹ Zob. J. Kwaśniewski: *Badania problemów społecznych...*, s. 7–9.

⁷⁰ L. Miś: *Problemy społeczne...*, s. 23.

⁷¹ K. Gorlach: *Społeczne mechanizmy genezy i identyfikacji problemów społecznych...*, s. 63–64.

⁷² E. Hałas: *Problemy nierówności społecznych w perspektywie symbolicznego interakcjonizmu*. „Roczniki Nauk Społecznych” 1987, T. 15, z. 1, s. 145.

⁷³ K. Frysztacki: *Socjologia problemów społecznych...*, s. 18.

⁷⁴ J. Kwaśniewski: *Badania problemów społecznych...*, s. 9.

czeństwa⁷⁵. To, co jawi się w opinii jednych jako problem społeczny, może umykać uwadze innych; inna jest perspektywa specjalistów, ekspertów, inna bywa ludzi uwikłanych we własne trudne sytuacje życiowe⁷⁶. Zwrócili na to uwagę już Robert K. Merton i Robert Nisbet, którzy wyodrębnili cztery typy problemów społecznych:

- 1) gdy „zwykli” ludzie są zgodni z ekspertami, że istnieje problem, można mówić o jawnym problemie społecznym;
- 2) gdy zdaniem „zwykłych” ludzi, z którymi nie zgadzają się eksperci, istnieje problem, można to nazwać – za Mertonem – fałszywym problemem społecznym;
- 3) gdy „zwykli” ludzie nie dostrzegają problemu sygnalizowanego przez profesjonalistów, mowa jest wówczas o ukrytym problemie społecznym;
- 4) gdy „zwykli” ludzie są jednomyślni z ekspertami, że nie ma problemów społecznych, sytuację tę można nazwać normalnym stanem społeczeństwa⁷⁷.

Wspomnianą propozycję Ronalda W. Marisa definiowania problemów z perspektywy obiektywistycznej bądź subiektywistycznej z cza-

⁷⁵ K. G o r l a c h: *Społeczne mechanizmy genezy i identyfikacji problemów społecznych...*, s. 64–66.

⁷⁶ Warto przy tym mieć na uwadze, że każdy ze wskazanych w tekście podmiotów kwalifikujących obecność problemów społecznych w danym czasie i miejscu może to czynić z pobudek ideologicznych, kierując się interesem własnym i/lub grupy, którą reprezentuje, na przykład partii politycznej, może być owa kwalifikacja dziełem zmanipulowanym, a nawet tworem chorej wyobraźni. Przykładów tego rodzaju stanów rzeczy w doświadczeniu współczesnego społeczeństwa polskiego można by podać mnóstwo.

⁷⁷ R.K. M e r t o n: *Social Problems and Sociological Theory*. In: *Contemporary Social Problems. An Introduction to the Sociology of Deviant Behavior and Social Disorganization*. Eds. R.K. M e r t o n, R.A. N i s b e t. New York: Harcourt, Brace & World, 1961. Przykładem rozważań dotyczących bezrobocia w kontekście szerzej ukazanych problemów społecznych z lat trzydziestych XX wieku jest monografia: M. J a h o d a, P.F. L a z a r s f e l d, H. Z e i s e l: *Bezrobotni Marienthalu*. Przekł. R. M a r s z a ł e k. Red. i posł. A. S u ł e k. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2007. Nieco bardziej skomplikowaną propozycję typologii problemów społecznych zaproponował – inspirujący się pomysłem Mertona – Eugeniusz Moczuk; dodał on kolejne dwie kategorie osób, do których stanowiska można się odwoływać w celu zakwalifikowania problemu jako społecznego, tj. do „zwykłych” ludzi i ekspertów dołączył polityków i inicjatywę społeczną. W ten sposób uzyskał 16-elementowe zestawienie, obejmujące różne warianty problemów dostrzegane – w różnych konfiguracjach – przez te cztery gremia. Zob. E. M o c z u k: *Problemy alkoholowe a problemy społeczne – próba zdefiniowania pojęcia*. „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe. Prawo – Ekonomia (seria prawnicza)” 1997, T. 21, s. 227–229.

sem rozszerzono i zasugerowano, by problemy życia zbiorowego definiować na trzy sposoby, a zatem oprócz obiektywnego i subiektywnego wprowadzono jeszcze sposób obiektywno-subiektywny.

Sposób obiektywno-subiektywny ujmowania problemów społecznych „polega na odwoływaniu się – w celu ustalenia, które ze zjawisk, zachowań czy procesów są problemami społecznymi – do opinii, przekonań, odczuć i ocen członków społeczeństwa, »przeciętnych obywateli« lub zespołów czy środowisk specjalistów. [...] Powstałe w ten sposób obrazy dolegliwości życia zbiorowego, czy przejawów społecznego zła, są oczywiście bardzo różnorodne; zależą zarówno od tego, kiedy badania opinii zostały przeprowadzone, kto jest opiniodawcą, kto bada, jak i od tego, w jaki sposób badanie opinii odbywa się”⁷⁸ (w efekcie obrazy wyłaniające się z wyników badań opinii publicznej mogą się różnić w sposób istotny od tych, które zostały wskazane przez specjalistów⁷⁹). Ten proces definiowania problemów społecznych jest zwykle kilkufazowy. W propozycji Herberta Blumera (który za najistotniejsze w orzekaniu o jakimś stanie jako problemie społecznym uważał uznanie sposobu, w jaki społeczeństwo to czyni) fazy problemu społecznego obejmują: wyłonienie się problemu, społeczne uprawnomożenie/usankcjonowanie/legitymizację problemu, mobilizację do działania, stworzenie planu działania oraz jego empiryczną realizację⁸⁰.

Próba konsensusu pomiędzy subiektywnym a obiektywnym stanowiskiem ujmowania problemów społecznych jest również ujęcie Paula B. Hortona i Geralda R. Leskiego, których zdaniem problemem społecznym nazwać można niepożądane społecznie zjawisko, które porusza znaczną część społeczeństwa i wydaje jej się możliwe do przezwyciężenia poprzez działania zbiorowe⁸¹.

Podobnie Richard C. Fuller i Richard R. Myers⁸² zwracali uwagę na to, że każdy problem społeczny musi składać się z obiektywnego warunku i subiektywnych definicji. Warunek obiektywny jest weryfikowalną sytuacją co do istnienia i wielkości (proporcji), stwierdzoną przez bezstronnych i przeszkolonych obserwatorów; znaczącą rolę odgrywają tu wartości kulturowe. Subiektywna definicja wiąże się natomiast

⁷⁸ J. Kwaśniewski: *Badania problemów społecznych...*, s. 8.

⁷⁹ Ibidem. Była o tym mowa już wcześniej – przy zaproponowanym przez Mertona rozróżnieniu problemów społecznych na cztery typy.

⁸⁰ H. Blumer: *Social Problems as Collective Behaviour...*, s. 298–306.

⁸¹ P.B. Horton, G.R. Leslie: *The Sociology of Social Problems*. New York 1970, s. 4 – podajemy za: J. Sztumski: *Problem społeczny jako przedmiot badań socjologii...*, s. 217–218.

⁸² R.C. Fuller, R.R. Myers: *The Natural History of Social Problem*. „American Sociological Review” 1941, vol. 6, s. 320.

z przekonaniem pewnej grupy osób (opartym na uznawanych przez nie normy społeczne) o tym, że zaistniało zagrożenie dla cenionych przez nie wartości. Obiektywne warunki są konieczne, ale same w sobie nie wystarczają, by konstytuować problem społeczny. Stan/sytuacja uznawana jest za problem, o ile ludzie w niego/nią uwikłani uznają go/ją za takowy/takową.

Analiza szerokiego wachlarza pojawiających się w rodzimej i obcojęzycznej literaturze ujęć problemów społecznych prowadzi do wniosku, że każdy z autorów tych ujęć opowiada się za jedną z następujących trzech opcji: ujęciem subiektywnym, obiektywnym bądź subiektywno-obiektywnym.

Na inne cechy zjawisk kwalifikowanych jako problemy społeczne (które choć cechują się zmiennością historyczną, niezmiennie budzą gorące dyskusje, zwłaszcza w okresach szybkich zmian społecznych⁸³) zwrócili uwagę Kazimierz W. Frieske i Paweł Poławski⁸⁴. Natomiast aby omówić szerokie i wieloaspektowe ujęcie mechanizmów powstawania problemów w społeczeństwie, można sięgnąć do Krzysztofa Gorlacha trzech metafor społeczeństwa – trzech różnych perspektyw opisu i wyjaśnienia rozmaitych zjawisk i procesów społecznych, wiążących się z generowaniem problemów społecznych i reagowaniem na nie. Autor ten proponuje – w zależności od przyjętych założeń dotyczących natury, czynników kształtujących budowę życia społecznego oraz mechanizmów określających jego zmienność – trzy (uzupełniające się) metafory społeczeństwa: jako „organizmu”, jako „poła walki” oraz jako „teatru”⁸⁵.

Zdarza się dość często, że pojęcie problemu społecznego jest używane zamiennie z terminem „kwestia społeczna”. Kwestia społeczna jako pojęcie wiąże się z takimi określeniami, jak: asymetria, dolegliwość, dezorganizacja, niewydolność, niezgodność, roszczenie, sprzeczność, zagrożenie czy zawodność⁸⁶. Jak podpowiadają Julian Auleytner i Katarzyna Głębicka, kategoria kwestii społecznej ma raczej „charakter diagnostyczny, umożliwiający analizę nie tylko stanów patologicznych

⁸³ K.W. Frieske, P. Poławski: *Opieka i kontrola. Instytucje wobec problemów społecznych*. Katowice: „Śląsk”, 1999, s. 12. Frieske i Poławski niejako nawiązują w tej propozycji do W. Thomasa i F. Znanieckiego koncepcji dezorganizacji życia społecznego przedstawionej i udokumentowanej w ich wspólnym dziele: W.I. Thomas, F. Znaniecki: *Chłop polski w Europie i Ameryce*. T. 1-5. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976.

⁸⁴ K.W. Frieske, P. Poławski: *Opieka i kontrola...*, s. 13.

⁸⁵ Opis oparto na: K. Gorlach: *Społeczne mechanizmy genezy i identyfikacji problemów społecznych...*

⁸⁶ J. Auleytner, K. Głębicka: *Polskie kwestie socjalne na przełomie wieków...*, s. 11.

rozwoju społeczno-gospodarczego, ale i takich, które najogólniej można określić jako niepożądane, nienormalne, wzbudzające sprzeciw. To pierwsze przybliżenie do kwestii społecznej wskazuje, że stanowi ona również kategorię wartościującą stany społecznej świadomości oraz stany określonej rzeczywistości⁸⁷. Kwestię społeczną można rozumieć dwójako: podmiotowo i przedmiotowo⁸⁸. Dostrzeżono także, że kwestie społeczne mogą być dotkliwe w wymiarze lokalnym, narodowym lub ponadnarodowym⁸⁹. Nieco inne rozumienie tego pojęcia zaproponował Marek Rymśza – upatrywał w kwestii społecznej syndromu problemów społecznych manifestujących się na przykład w zjawisku wykluczenia społecznego⁹⁰.

Jakkolwiek nazwiemy te niepokojące a powodujące konsekwencje o zasięgu społecznym stany rzeczy określane mianem problemów czy kwestii społecznych, wiążą się one z marginalizowaniem i wykluczeniem społecznym części społeczeństwa, a do powstawania i pogłębiania problemów społecznych przyczynia się rozwój współczesnych społeczeństw, postępująca demokratyzacja stosunków społecznych i dokonująca się globalizacja⁹¹. W analizie problemów społecznych można przyjąć jeden z dwóch sposobów myślenia o nich: orientować się na problem lub na jego rozwiązywanie⁹². Janusz Sztumski radzi przy tym, by badając te problemy: „a) ujmować je jak obiektywne zjawiska, tzn. zjawiska istniejące niezależnie od woli badającego i teorii naukowych; b) badać w sposób wolny od lęku przed wynikami badań oraz

⁸⁷ J. Auleytner, K. Głąbicka: *Polityka społeczna pomiędzy opiekuńczością a pomocniczością*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie, 2000, s. 23.

⁸⁸ J. Auleytner, K. Głąbicka: *Polskie kwestie socjalne na przełomie wieków...*, s. 12.

⁸⁹ J. Auleytner, K. Głąbicka: *Polityka społeczna pomiędzy opiekuńczością a pomocniczością...*, s. 34–40. Adekwatnie do zasięgu problemów społecznych i w odpowiedzi na nie przygotowywane są w pionie rządowym: gminne strategie rozwiązywania problemów społecznych, krajowe programy/plany działań, narodowe strategie, karty europejskie, konwencje międzynarodowe.

⁹⁰ Zob. artykuł M. Rymśzy: *Polityka społeczna wobec kwestii społecznej XXI wieku*. W: *Kwestia społeczna u progu XXI wieku. Księga jubileuszowa dla Profesora Józefiny Hryniewicz*. Red. E. Giermanowska, M. Raciaw, M. Rymśza. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2015, s. 31 i nast.

⁹¹ B. Krzesińska-Żach, J. Szymanowska: *Wybrane obszary problemów i zagrożeń społecznych*. W: *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*. Red. W. Danilewicz. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, 2009, s. 322.

⁹² L. Miś: *Problemy społeczne...*, s. 64.

wolny od uproszczeń dotyczących zwłaszcza ich przyczyn i uwarunkowań; c) rozpatrywać jak zjawiska uwarunkowane całym zespołem przyczyn oraz modyfikowane przez inne, współwystępujące z nimi zjawiska i procesy występujące w danym społeczeństwie [...]; d) pamiętać o tym, że każdy problem społeczny ulega przeobrażeniom i powoduje przeróżne konsekwencje, rzutując swoiście na kształtowanie się życia społecznego i świadomość ludzi”⁹³. Również w postępowaniu nakierowanym na identyfikację problemów społecznych dostrzeganych przez jednostki i grupy konieczna jest wiedza o rzeczywistości społecznej, czyli jej obraz ukształtowany u ludzi pod wpływem ich zróżnicowanego dostępu do informacji uzyskiwanych bezpośrednio z otoczenia oraz z tzw. rzeczywistości znakowej (środków masowego przekazu, książek itp.); w efekcie tego zróżnicowania, a także w konsekwencji selekcji i interpretacji zgodnie z wcześniejszymi poglądami, ocenie (która jest następnym etapem identyfikacji problemów społecznych) będą podlegały różne zjawiska⁹⁴.

Mając na względzie wskazane zakresy pojęcia problemów społecznych, można przystąpić do analizy jednego z problemów kwalifikowanych we współczesnej polskiej rzeczywistości również jako problem społeczny, tj. do analizy **problemu alkoholowego**. W kontekście różniczeń wprowadzonych przez Mertona, a dotyczących czterech typów problemów społecznych, nasuwa się w tym miejscu pytanie: którym z typów problemów społecznych jest problem alkoholowy w Polsce?

Istota i struktura społecznego problemu alkoholowego

Jak zauważył Jacek Moskalewicz, „mimo trwałej obecności alkoholu w życiu społecznym, jego pozycja, problemy, jakie rodzi, i wreszcie sposoby przeciwdziałania podlegają zmianom. Zmiany te zależą przede wszystkim od społecznej percepcji problemów alkoholowych, a nie od rozmiarów problemów czy też od właściwości psychoaktywnych napojów alkoholowych. W tym sensie jest alkohol bardziej konstruktem społecznym niż związkiem chemicznym”⁹⁵.

Alkohol, a właściwie napoje alkoholowe, towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów (współcześnie alkohol jest legalną substancją

⁹³ J. Sztumski: *Problem społeczny jako przedmiot badań socjologii...*, s. 224.

⁹⁴ M.K. Mlicki: *Procesy identyfikacji problemów społecznych...*, s. 13, 23–24.

⁹⁵ J. Moskalewicz: *Polityka społeczna wobec alkoholu w Polsce w latach 1944–1982*. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, 1998, s. 28.

psychoaktywną)⁹⁶. Napoje alkoholowe w różnych okresach historycznych były spożywane w rozmaitych celach, pełniły przy tym różne funkcje⁹⁷. Po pierwsze, były to funkcje fizjologiczne, lecznicze, magiczne oraz religijne. Doceniane były i są w dalszym ciągu funkcje psychologiczne alkoholu. Od wieków ujawniana jest także społeczna rola alkoholu⁹⁸. Ponadto w niektórych kręgach osoby niepijące po pewnym czasie mogły i mogą się znaleźć w sytuacji społecznej izolacji; spożywaniu napojów alkoholowych w tego rodzaju kręgach społecznych przydaje się więc znamiona czynnika, który „łączy”⁹⁹.

Analiza problemu alkoholowego wiąże się również z funkcjami ekonomicznymi alkoholu¹⁰⁰, a także z aspektami politycznymi; alkohol staje się więc poniekąd jednym z wielu instrumentów sprawowania władzy, brakuje tutaj jednak refleksji, że alkohol jest substancją psychoaktywną, o toksycznym działaniu, pociągającym za sobą koszty jednostkowe i społeczne. Alkohol bywał też używany jako środek płatniczy lub towar. Ta wielość pełnionych przez alkohol funkcji sprawiła, że napoje alkoholowe, pomimo szkodliwych następstw ich używania

⁹⁶ Rzecz jasna mamy tu na uwadze napoje alkoholowe wytwarzane na bazie alkoholu etylowego.

⁹⁷ Podajemy za: I. Wald: *Wstęp*. W: *Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne...*, s. 8; A. Bielewicz, J. Moskalewicz: *Historia społeczno-kulturowa alkoholu*. W: *Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne...*, s. 11–12. A. Bielewicz i J. Moskalewicz proponują, żeby funkcje alkoholu generalnie dzielić na instrumentalne (czyli te, które wiążą się bezpośrednio z jego właściwościami jako substancji chemicznej i jako towaru) oraz symboliczne (na przykład szlachetność podanego gościom trunku alkoholowego sygnalizuje zamożność i pozycję ekonomiczną gospodarza). Zob. A. Bielewicz, J. Moskalewicz: *Historia społeczno-kulturowa alkoholu...*, s. 11.

⁹⁸ A.A. Portnow, I.N. Piatnickaja: *Klinika alkoholizmu*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1977, s. 290.

⁹⁹ K.T. Toeplitz: *Kurdesz*. W: *Alkohol w kulturze i obyczaju*. Red. J. Górski, K. Moczarski. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972, s. 26.

¹⁰⁰ „W obszarze gospodarki przyjmuje się zasadę, że alkohol jest specyficznym, odmiennym od innych produktów towarem. Wymaga specjalnych regulacji prawno-administracyjnych oraz finansowych, umożliwiających wyższy stopień kontroli niż ta, która obowiązuje w systemie wolnorynkowym wobec innych produktów”. *Narodowy Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2011–2015*. Opracowany na podstawie art. 3 ust. 3 pkt 1 ustawy z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. z 2007 r. Nr 70, poz. 473 z późn.zm.) przez Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. http://www.parpa.pl/images/image/NP%202011_2015_11_011.pdf [15.10.2018], s. 9.

i nadużywania, spożywane są od wieków, począwszy – jak twierdzą archeolodzy – od okresu paleolitu¹⁰¹.

Spółeczny wymiar problemu alkoholowego jest złożony i wiąże się z wieloma obszarami jego społecznej manifestacji, jest konsekwencją nieporadności, względnie skrywanej intencyjności, państwa i jego instytucji w czynionych dotychczas próbach – praktykach:

- 1) objęcia pełną (skuteczną, efektywną) kontrolą wytwarzania (produkcji) alkoholu, głównie w jego etylowej odmianie, i środków spożywczych (przed wszystkim napojów) zawierających alkohol;
- 2) objęcia pełną kontrolą dystrybucji alkoholu w jego rozmaitych odmianach, zwłaszcza alkoholu etylowego i środków go zawierających;
- 3) kształtowania w miarę bezpiecznych postaw i wzorów konsumpcji środków spożywczych (i leczniczych) zawierających alkohol oraz ograniczania praktyk jego nieumiarkowanego spożywania;
- 4) minimalizowania, względnie ograniczania indywidualnych i społecznie doświadczanych konsekwencji nieumiarkowanego i niefrasobliwego spożywania alkoholu.

Owe praktyki państwa podejmowane w sferze spożywania przez członków społeczeństwa napojów alkoholowych zostaną kolejno omówione.

Problem z produkcją napojów alkoholowych sprowadza się głównie do nieskutecznej kontroli tego, kto, jak, ile i co wytwarza – chodzi o napoje o znamionach alkoholowego związku chemicznego, występującego w czterech odmianach, wszystkich w nieporównywalnym stopniu toksycznych. Podobnie jawi się nam „logistyka” dystrybucji napojów alkoholowych, która mimo wprowadzania rozmaitych form jej monopolizacji jest w dalszym ciągu wielce nieskuteczna, co przyczynia się do występowania rozmaitych umykających państwowej kontroli postaci praktykowania dystrybucji, także dystrybucji nielegalnej czy wręcz skryminalizowanej, a dotychczasowe próby obwarowania jej normą prawną w zasadzie nie przynoszą spodziewanych efektów¹⁰².

Co roku z powodu zatrucia napojami alkoholowymi nielegalnego pochodzenia umiera w Polsce około 230 osób¹⁰³. Jak huraoptymistycznie sądzi Leszek Wiwła (prezes Związku Pracodawców Polski Przemysł Spirytusowy), w Polsce prawie nie ma podróbek markowych alkoholi

¹⁰¹ A. Bielewicz, J. Moskaiewicz: *Historia społeczno-kulturowa alkoholu...*, s. 11.

¹⁰² Zob. Z. Lentowicz, B. Drewnowska: *Nielegalny alkohol nie tylko z przemytu*. „Rzeczpospolita”, 18.09.2012.

¹⁰³ Są to dane szacunkowe Związku Pracodawców Polski Przemysł Spirytusowy, oparte na danych z oddziałów toksykologicznych. Podajemy za: ibidem.

w sklepach¹⁰⁴, natomiast zdecydowana większość podrabianego alkoholu wprowadzana jest przez zorganizowane grupy przestępcze na bazarach i w tzw. melinach¹⁰⁵. Celnicy podliczają, że rocznie do Polski wwożonych jest około 25–35 mln litrów skażonego spirytusu¹⁰⁶. Od kilku lat przemycany alkohol to trzecia (po narkotykach i papierosach) najbardziej zyskowna specjalizacja przestępczego podziemia¹⁰⁷. Do tego należy dodać produkcję napojów alkoholowych prowadzoną na własny użytek i trudną do oszacowania. To również skutkuje podobnie trudnymi do oszacowania stratami ekonomicznymi dla budżetu państwa oraz pociąga za sobą koszty łagodzenia i „naprawiania” indywidualnych oraz społecznych konsekwencji nieumiarkowanego i niefrasobliwego spożywania napojów alkoholowych.

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego¹⁰⁸, sprzedaż napojów alkoholowych zdecydowanie wzrosła na przestrzeni ostatnich kilku lat. Jak stwierdza Krzysztof Brzózka, jeden stały punkt sprzedaży alkoholu w Polsce przypada na mniej więcej 300 mieszkańców¹⁰⁹. Oznacza to wysoką dostępność fizyczną alkoholu dystrybuowanego legalnie, którą wzmacnia dostępność ekonomiczna: alkohol w Polsce jest stosunkowo tani, a w ostatnich kilkunastu latach jego dostępność finansowa zwiększyła się dwukrotnie¹¹⁰.

Badania antropologiczne wykazują, że alkohol był spożywany już w społeczeństwach pierwotnych¹¹¹, a co więcej, dowodzą, że już na-

¹⁰⁴ Tymczasem na przykład w artykule Piotra Pytlakowskiego pt. *Zwody z wódką*, zamieszczonego w „Polityce” (2013, nr 12), na s. 40 czytamy: „Nielegalne rozlewnie podrabiają markowe alkohole (w tym spirytus rektyfikowany) i wstawiają swoją produkcję do sklepów monopolowych oraz punktów gastronomicznych. Kontrole nie potrafią odróżnić podróbki od autentyku”.

¹⁰⁵ Z. Lentowicz, B. Drewnowska: *Nielegalny alkohol nie tylko z przemytu...*

¹⁰⁶ P. Pytlakowski: *Zwody z wódką...*, s. 39.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Dane GUS z: http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/RS_rocznik_statystyczny_rp_2013.pdf [12.04.2014].

¹⁰⁹ Informacja podana w trakcie wywiadu z Krzysztofem Brzózka dla gazeta.pl. Wywiad przeprowadziła Milena Bryła w styczniu 2014 roku. M. Bryła: *Jeden punkt sprzedaży alkoholu w Polsce przypada na mniej więcej 300 mieszkańców. To jest chore*. gazeta.pl. http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,15306731,Jeden_punkt_sprzedazy_alkoholu_w_Polsce_przypada_na.html [10.10.2018].

¹¹⁰ Ibidem. Zob. także: *Narodowy Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2011–2015...*, s. 17.

¹¹¹ I. Niewiadomska, M. Sikorska-Głodowicz: *Alkohol*. Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, 2004, s. 27.

wet w społeczeństwach przedpiśmiennych ludzie byli świadomi korzystnych i negatywnych skutków picia alkoholu¹¹². Potencjalne początki problemów alkoholowych w Polsce to czasy średniowiecznej Europy, to wówczas zwyczaj spożywania napojów zawierających alkohol stopniowo się rozpowszechniał, aż objął wszystkie stany społeczne¹¹³. Z czasem picie przez żyjących w czasach średniowiecza Słowian głównie słabo sfermentowanego 2–3-procentowego piwa, zastępowanego wówczas wodę do gaszenia pragnienia¹¹⁴, ustępowało upowszechnieniu spożywania napojów spirytusowych (od XVI wieku)¹¹⁵, tak że na terenie Europy na przełomie XVII i XVIII wieku z jednej strony doprowadziło to do wzrostu pijaństwa, z drugiej zaś do wzrostu ekonomicznego znaczenia alkoholu ze względu na wysokie dochody z jego produkcji i sprzedaży¹¹⁶.

Od XVI wieku alkohol pełnił funkcje integracyjne, zarówno wśród rozproszonej szlachty, jak i wśród mieszczaństwa oraz chłopstwa – zapewniał homogeniczność poszczególnych stanów, cechów czy społeczności lokalnych – oraz pełnił funkcje psychologiczne, tj. służył do rozładowania napięć i poprawy nastroju¹¹⁷. Dostrzegano przy tym problemy, jakie rodził alkohol¹¹⁸. Siedemnastowieczne uczty odbywały się głównie

¹¹² Szerzej o tym w tekście autorstwa A. Bielewicz a i J. Moska lewicz a: *Historia społeczno-kulturowa alkoholu...*, s. 11–18.

¹¹³ Szczegółowiej: ibidem, s. 18–24. Warto w tym miejscu polecić także: J. Be s a l a: *Alkoholowe dzieje Polski. Czasy Piastów i Rzeczypospolitej szlacheckiej*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2015.

¹¹⁴ K. Bocken heim: *Przy polskim stole*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1998, s. 172.

¹¹⁵ Z. Kuchowicz: *Człowiek polskiego baroku*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1992, s. 44, 47–49; M. D am p z: *Alkohol i biesiadowanie w obyczajowości Polaków*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005, s. 14–16; A. W y c z a ń s k i: *Problem alkoholizmu wczoraj i dziś*. W: *Alkohol w kulturze i obyczaju...*, s. 97; J. B y s t r o ń: *Dzieje obyczajów dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*. T. 2. Wyd. 3, 2 [powojenne]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976, s. 496–497. W kontekście europejskim: I. Gat ely: *Kulturowa historia alkoholu*. Przeł. A. Ku n i c k a. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2011; J. Be s a l a: „Nieborak pił i upieł się był”. *Nałogi polskich władców*. „Polityka” 2008, nr 8 (2642), dodatek: „Polityka. Pomocnik Historyczny”.

¹¹⁶ Produkcja i sprzedaż alkoholu zawsze przynosiły duże zyski, dlatego już władcy feudalni dążyli do pełnej kontroli jego wyrobu i zbytu. Później żywo zainteresowane tym monopolem (prawem propinacji) było duchowieństwo, stan rycerski i właściciele ziemscy. Podajemy za: I. Nie w i a d o m s k a, M. Si k o r s k a - G ł o d o w i c z: *Alkohol...*, s. 33–34.

¹¹⁷ A. Bielewicz, J. Moska lewicz: *Historia społeczno-kulturowa alkoholu...*, s. 20–21.

¹¹⁸ Ibidem, s. 22.

w gronie męskim, kobiety uczestniczyły w nich zwykle tylko na początku i siedziały wówczas przy osobnym stole¹¹⁹. Jak zauważył Krzysztof A. Wojcieszek, zaskakujące może być pozytywne wartościowanie alkoholu, wyrażające się w jego staropolskich określeniach¹²⁰. W XVII wieku pierwsza „wysoka fala gorzałki” zalała miasta, a tuż potem przeszła przez dworskie karczmy i wioski¹²¹. Również w XVII wieku „tęgą głowę” uważano za zaletę, pijaństwo podniesiono do głównej zasady życia towarzyskiego, co osiągnęło apogeum w XVIII wieku¹²².

Punktem zwrotnym w społeczno-kulturowej historii alkoholu było upowszechnienie funkcji intoksykacyjnych napojów spirytusowych w wiekach XVII i XVIII oraz funkcji ekonomicznych alkoholu w ogóle, związanych z przynoszącą niemałe zyski jego produkcją¹²³. Mimo stopniowego znacznego rozpowszechniania się picia wódki, długo podstawowym napojem alkoholowym społeczeństwa było piwo, natomiast szlachty, duchowieństwa i bogatszego mieszczaństwa – wino¹²⁴. Również rewolucja przemysłowa doprowadziła do podniesienia jakości napojów spirytusowych oraz zwiększenia wydajności urządzeń destylacyjnych¹²⁵.

Podczas gdy w okresie międzywojennym w Polsce spożycie alkoholu wahało się w granicach 1-2 litry alkoholu rocznie na osobę (w litrach stuprocentowego alkoholu na jednego mieszkańca), a w latach 1944-1949 prawdopodobnie przeciętnie sięgało 2-3 litry, to od 1950 roku przez kolejne trzy dekady obserwowany był dość szybki wzrost jego spożycia: od 3 litrów na początku tego okresu do 8,4 litrów w 1980 roku¹²⁶. W Polsce w poszczególnych okresach XX wieku notowano różny poziom spożycia napojów alkoholowych; od zakończenia II wojny światowej do

¹¹⁹ K. Bockenheim: *Przy polskim stole...*, s. 174, 179.

¹²⁰ K.A. Wojcieszek: *Człowiek spotyka alkohol... Filozoficzne podstawy wychowania do trzeźwości w ujęciu tomistycznym*. Kraków: Wydawnictwo Rubikon, 2010, s. 93.

¹²¹ J. Przymanowski: *Trans alkoholowy*. W: *Alkohol w kulturze i obyczaju...*, s. 219; M. Dąmpz: *Alkohol i biesiadowanie...*, s. 16-24.

¹²² J. Bystróż: *Dzieje obyczajów...*, s. 184; M. Dąmpz: *Alkohol i biesiadowanie...*, s. 16-24; K. Bockenheim: *Przy polskim stole...*, s. 181-186.

¹²³ A. Bielewicz, J. Moskalewicz: *Historia społeczno-kulturowa alkoholu...*, s. 24, 27.

¹²⁴ Ibidem, s. 28.

¹²⁵ Więcej w: ibidem, s. 30, 31 oraz A. Bielewicz, J. Moskalewicz: *Alkohol a współczesne procesy makrospołeczne*. W: *Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne...*, s. 36; także: I. Gately: *Kulturowa historia alkoholu...*

¹²⁶ Podajemy za: J. Moskalewicz: *Polityka społeczna wobec alkoholu w Polsce...*, s. 37, 39.

końca lat dziewięćdziesiątych spożycie alkoholu wzrosło trzykrotnie¹²⁷. „Obrazki” z powojennej Polski pokazujące specyficzne miejsce alkoholu w życiu Polaków różnych zawodów, różnego wykształcenia i miejsca zamieszkania kreślą autorzy tekstów zawartych w publikacji pod redakcją Jana Górskiego i Kazimierza Moczarskiego *Alkohol w kulturze i obyczaju*¹²⁸. Swoistą historię pijaństwa w okresie PRL odtworzył również Krzysztof Kosiński¹²⁹.

Przez dziesiątki lat dla Polski powojennej charakterystyczny był wzór picia¹³⁰ w literaturze nazwany skandynawskim, który cechowało pośpieszne spożywanie znacznej ilości mocnych napojów alkoholowych (wódki) prowadzące do szybkiego przekroczenia progu trzeźwości. Według Magdaleny Dampz¹³¹, wskazać można pewne cechy, które rysują obraz tzw. picia „po polsku” – to picie nieumiejętne (na przykład mieszanie alkoholi), motywowane napięciami związanymi z poczuciem bycia odbieranym przez innych jako osoba mało wartościowa. Charakterystyczne dla picia „po polsku” jest poszukiwanie okazji do picia i uznanie każdej okazji za wystarczającą oraz zakładanie, że konsumpcja alkoholu będzie się toczyć aż do przekroczenia progu trzeźwości. W picie „po polsku” wpisane jest też nachalne, natarczywe namawianie do picia osób, które z jakichś względów odmawiają konsumpcji alkoholu, pobłażliwe odnoszenie się do osób pijanych i do ich zachowań oraz podziw dla „herosów”, którzy potrafią wypić spore ilości alkoholu bez szybkiej utraty świadomości.

W podsumowaniu dotychczasowej prezentacji przejawów społecznego problemu alkoholowego warto zaznaczyć – co zauważają Antoni Bielewicz i Jacek Moskalewicz, analizujący swoistą polską społeczno-kulturową historię alkoholu – że „wraz z rozwojem społecznym następowała dywersyfikacja funkcji alkoholu. Nowe funkcje uzyskiwały często dominujące znaczenie, chociaż nigdy nie wypierały całkowicie funkcji poprzednich. Nowe potrzeby wynikające z rozwoju społecznego były zaspokajane dwojako: bądź przez pojawienie się nietradycyjnego napoju alkoholowego, bądź przez wykształcenie nowych wzorów

¹²⁷ I. Niewiadomska, M. Sikorska-Głodowicz: *Alkohol...*, s. 40.

¹²⁸ Zob. *Alkohol w kulturze i obyczaju...*

¹²⁹ K. Kosiński: *Historia pijaństwa w czasach PRL. Polityka – obyczaje – szara strefa – patologie*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton-Institut Historii PAN, 2008. O analizach polityki społecznej wobec alkoholu zob. także: J. Moskalewicz: *Polityka społeczna wobec alkoholu w Polsce...*, natomiast globalnie o historii spożycia alkoholu zob. np. I. Gąteły: *Kulturowa historia alkoholu...*

¹³⁰ Aby zdefiniować pojęcie „wzory picia”, skorzystać można z propozycji A. Świącicki: *Alkohol. Zagadnienia polityki społecznej*. Warszawa: Społeczny Komitet Przeciwalkoholowy, 1968, s. 26.

¹³¹ M. Dampz: *Alkohol i biesiadowanie...*, s. 45–49.

picia. Częstokroć nowe funkcje pojawiały się w następstwie innowacji technologicznych produkcji alkoholu lub transferu kulturowego¹³². Zdaniem tych autorów, „zmiany w spożyciu alkoholu są wyznaczone przez całokształt procesów związanych z rozwojem społecznym. [...] zmiany, jakie zachodzą współcześnie w dziedzinie alkoholowej, są uwarunkowane fundamentalną zmianą społeczną, której początków należy szukać w XVIII i XIX wieku u zarania rewolucji przemysłowej, a która nabrała szczególnej dynamiki po II wojnie światowej”¹³³. Również współcześnie dane szacowane przez Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz pochodzące z innych badań wskazują, że spożycie napojów alkoholowych przez Polaków jest niepokojąco wysokie – być może właściwe byłoby stwierdzenie, że przybrało ono skalę epidemii społecznej¹³⁴. Jak przekonywał Andrzej Świącicki już pół wieku temu, znaczenie społeczne problemu alkoholizmu w Polsce wiąże się nie tyle z rozpowszechnieniem przypadków wymagających interwencji lekarskiej, ile raczej z jego indywidualnymi i społecznymi konsekwencjami¹³⁵. Aktualnie z pewnością uzależnienie od alkoholu uznaje się w Polsce za problem społeczny ze względu zarówno na jego skalę, jak i negatywne następstwa.

Społeczno-indywidualne konsekwencje niekontrolowanego i niefrasobliwego spożywania napojów alkoholowych

Konsekwencje niekontrolowanego i niefrasobliwego spożywania napojów alkoholowych, ich nadużywania i uzależnienia od zawartego w nich alkoholu mają różnorodny charakter i zakres. Dalej zasygna-

¹³² A. Bielewicz, J. Moskaiewicz: *Historia społeczno-kulturowa alkoholu...*, s. 33.

¹³³ A. Bielewicz, J. Moskaiewicz: *Alkohol a współczesne procesy makrospołeczne...*, s. 35–36.

¹³⁴ Nie można przy tym zapominać, że w zestawieniach statystycznych zwykle nie uwzględnia się czynników, które mogą spowodować, że autentyczna konsumpcja alkoholu jest niższa lub wyższa od rejestrowanej. O tych trudnościach zob. J. Moskaiewicz: *Polityka społeczna wobec alkoholu w Polsce...*, s. 36 i nast.; G. Świątkiewicz: *Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania problemów związanych z alkoholem*. „Alkoholizm i Narkomania” 1997, nr 2; J. Sierosławski: *Rozmiary i wzory konsumpcji napojów alkoholowych*. „Alkoholizm i Narkomania” 1993, nr 1; A. Zieliński: *Wzory picia alkoholu w Polsce*. „Alkoholizm i Narkomania” 1988, nr 1.

¹³⁵ A. Świącicki: *Struktura spożycia napojów alkoholowych w Polsce. Na podstawie badań ankietowych*. Warszawa: Główny Społeczny Komitet Przeciwalkoholowy, 1963, s. 85.

lizowane zostaną typowe przejawy konsekwencji spożywania alkoholu¹³⁶. Skutki te lokują się w kilku sferach życia.

Sfera ekonomiczna

Spożywanie alkoholu nierzadko skutkuje utratą pozycji społecznej i zawodowej, niejednokrotnie pociąga za sobą problemy finansowe i pauperyzację osoby uzależnionej i/lub jej rodziny. Negatywne konsekwencje ma także nieracjonalne gospodarowanie pieniędzmi (bieżącymi dochodami i oszczędnościami) – w coraz większym stopniu trwonionymi na alkohol – co powoduje popadanie w długi; bywa, że dochodzi do wyprzedzaży osobistego, rodzinnego i cudzego mienia. Dodatkowo sytuację ekonomiczną osoby nadużywającej alkoholu i jej rodziny utrudnia fakt współwystępowania bezrobocia.

Te indywidualne skutki nadmiernego spożywania alkoholu (niemające *de facto* charakteru wyłącznie ekonomicznego) znajdują odbicie w stratach makroekonomicznych kraju¹³⁷ czy trudnych do wyliczenia stratach w miejscach użyteczności publicznej.

Jak wynika z raportu *Ekonomiczne aspekty skutków picia alkoholu w Europie i w Polsce*, estymacja rocznych kosztów pośrednich nadużywania alkoholu i uzależnienia od niego dla Polski, z uwzględnieniem wydatków ZUS w kategorii absencji chorobowych, kosztów wypadków drogowych spowodowanych przez nietrzeźwych kierowców i kosztów społeczne utraconej produktywności w wyniku przedwczesnej umieralności z powodu nadużywania alkoholu i uzależnienia od niego, sięga 37,39–39,38 mld zł¹³⁸. Ponadto corocznie pewna pula pieniędzy z budże-

¹³⁶ Próby uporządkowania tych przejawów zostały podjęte np. w: Z. Ma-deja: *Uzależnienia od substancji psychoaktywnych, przedmiotów, czynności i osób. Analiza kulturowo-społeczna, filozoficzno-aksjologiczna, psychologiczna, psychobiologiczna, psychopatologiczna, neuropsychologiczna zjawisk i procesów etiopatogenezy uzależnień oraz ich terapii*. T. 2. Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, 2008, s. 522; A. Durasiewicz: *Alkoholizm jako patologia społeczna – aspekt lokalny i krajowy*. W: *Trzeźwość i uzależnienia jako wyzwanie duszpasterskie i pedagogiczne*. Red. K. Linowski, M. Jędrzejko. Radom: Wydawnictwo Diecezji Radomskiej Ave, 2012, s. 172–173; także inne pozycje przywoływane w przypisach do dalszej części tekstu.

¹³⁷ A. Barczak: *Ekonomiczne aspekty picia i nadużywania alkoholu*. „Alkoholizm i Narkomania” 1993, nr 13, s. 129. Częściowe wyliczenia tych strat zob. w: M. Bogucki, J. Gierczyński, J. Grylewicz: *Ekonomiczne aspekty skutków picia alkoholu w Europie i w Polsce*. Red. M. Gałązka-Sobotka. Warszawa: Uczelnia Łazarskiego, 2013.

¹³⁸ A. Barczak: *Ekonomiczne aspekty picia i nadużywania alkoholu...*, s. 53.

tu państwa przeznaczana jest na profilaktykę i rozwiązywanie problemów alkoholowych (zapisane w rozdziale 85154 klasyfikacji budżetowej). Udział tych wydatków w budżecie na poziomie poszczególnych szczebli administracji jest podobny: budżet centralny przeznacza na ten cel około 1% środków, a samorządy województw – około 4–5%¹³⁹.

Sfera życia zawodowego

W tej sferze życia człowieka najczęstszymi konsekwencjami nadużywania alkoholu są utrata pozycji zawodowej i utrata pracy¹⁴⁰. W sytuacji konieczności poszukiwania nowego miejsca pracy skuteczność działań jest obniżona, a motywacja niska. Fakt pozostawiania bezrobotnym może u niektórych wzmacniać występowanie problemu¹⁴¹.

Problemy alkoholowe, z jakimi borykają się pracodawcy, mają różną etiologię i charakter¹⁴². Wedle danych statystycznych, w zależności od państwa, sektora i zawodu liczba pracowników uzależnionych od alkoholu bądź zagrożonych uzależnieniem waha się od 5% do 20%¹⁴³. Społeczne skutki w tej sferze wiążą się z obniżeniem jakości i wydajności pracy. Zdaniem Andrzeja Święcickiego, 1 mln nadużywających alkohol pracowników może obniżyć wydajność i jakość pracy o 10%¹⁴⁴.

¹³⁹ Podajemy za: M. Zin-Sędek: *Wydatkowanie środków w ramach gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych*. „Świat Problemów” 2015, nr 10, s. 8.

¹⁴⁰ Więcej na ten temat zob. w: J. Morawski: *Problemy związane z alkoholem w miejscu pracy*. W: *Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne...*, s. 130–141; M. Kozak: *Społeczne i ekonomiczne skutki picia alkoholu w pracy w opiniach pracowników*. W: *Alkohol w zakładzie pracy. Problemy ekonomiczne i społeczne*. Red. M. Jarosz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1990; B.T. Woronowicz: *Na zdrowie! Jak poradzić sobie z uzależnieniem od alkoholu*. Poznań-Warszawa: Media Rodzina-Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia, 2008, s. 230–233; Idem: *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*. Poznań-Warszawa: Media Rodzina-Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia, 2009, s. 352–354.

¹⁴¹ O degradującej społecznie funkcji bezrobocia pisał pod koniec lat trzydziestych ubiegłego wieku Florian Znaniecki w artykule pt. *Socjologia bezrobotnych*, opublikowanym także w czasopiśmie „Kultura i Społeczeństwo” 1992, nr 1.

¹⁴² J. Fudała: *Rozwiązywanie problemów alkoholowych w miejscu pracy*. „Świat Problemów” 2009, nr 12, s. 31–33.

¹⁴³ M. Bogucki, J. Gierczyński, J. Grylewicz: *Ekonomiczne aspekty skutków picia alkoholu...*, s. 59.

¹⁴⁴ A. Święcicki: *Alkohol. Zagadnienia polityki społecznej...*, s. 211. Inną próbę obliczeń strat spowodowanych nietrzeźwością i nadmiernym spożywa-

Nie można natomiast oszacować potencjalnych skutków, jakie mogłoby przynieść pozostawianie tych osób w miejscach pracy z narażeniem siebie i innych na zagrożenie zdrowia lub nawet życia¹⁴⁵.

Sfera prawna

Używanie i nadużywanie alkoholu (a nie tylko uzależnienie od alkoholu!) wiąże się z osłabieniem samoświadomości i działania wyższych funkcji psychicznych, z upośledzeniem mechanizmów samoregulacji i samokontroli, z zaburzeniami afektywnymi (zwiększeniem labilności emocjonalnej, impulsywności). Mając tego świadomość, nie sposób podważyć kryminogennej i wiktymogennej roli alkoholu¹⁴⁶.

Za Jackiem Morawskim¹⁴⁷ można postawić tezę, że alkohol może działać jako czynnik wiktymogeny, czyli taki, który predysponuje osobę do bycia ofiarą lub przyczynia się do faktu, że osoba ta staje się ofiarą¹⁴⁸. Osoby będące pod wpływem spożytego alkoholu¹⁴⁹ bywają także sprawcami różnych kategorii czynów przestępczych czy wykroczeń. Działanie w stanie nietrzeźwości (w wyniku używania, nadużywania alkoholu czy uzależnienia od niego) może stanowić dwojaką przyczynę

niem alkoholu, jakie ponosiła w tamtych latach gospodarka narodowa, podjął na przykład A. Hansen w artykule: *O pełniejszą diagnostykę i terapię naszych słabości*. W: *Alkohol w kulturze i obyczaju...*, s. 227–234.

¹⁴⁵ Na mocy art. 17 ustawy z dnia 26 października 1982 roku o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. 1982, nr 35, poz. 230, z późn.zm.) kierownik zakładu pracy lub osoba przez niego upoważniona mają obowiązek niedopuszczenia do pracy pracownika, jeżeli zachodzi uzasadnione podejrzenie, że stawiał się on do pracy w stanie po użyciu alkoholu albo spożywał alkohol w czasie pracy, a także na żądanie kierownika zakładu pracy, osoby przez niego upoważnionej, a także na żądanie pracownika, badanie stanu trzeźwości pracownika przeprowadza uprawniony organ powołany do ochrony porządku publicznego.

¹⁴⁶ J.W. Wójcik: *Przyczynek do badań kryminogennej i wiktymogennej roli alkoholi*. „Problemy Alkoholizmu” 1990, nr 3, s. 7–10.

¹⁴⁷ Zob. J. Morawski: *Alkohol a przestępstwa i wykroczenia...*, s. 159.

¹⁴⁸ Zob. *Nietrzeźwe ofiary*. „Świat Problemów” 2001, nr 6, s. 27–28.

¹⁴⁹ Alkohol, w stężeniu mierzonym w promilach we krwi (albo w wydychanym powietrzu), powoduje szereg zmian w aktywności układu nerwowego człowieka. Już tylko przy stężeniu alkoholu we krwi na poziomie 0,2–0,5‰ (czyli w tzw. stanie po użyciu alkoholu) u człowieka mogą wystąpić nieznaczne zaburzenia równowagi, euforia, obniżenie krytycyzmu i upośledzenie koordynacji wzrokowo-ruchowej. Zob. np.: J. Fudała, K. Dąbrowska, K. Łukowski: *Uzależnienie od alkoholu – między diagnozą a działaniem*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, 2014, s. 13.

przestępstw: bezpośrednią – gdy przestępstwo zostało dokonane pod bezpośrednim wpływem alkoholu – lub pośrednią – gdy alkoholizm spowodował zmiany osobowości sprawcy, jego degenerację i demoralizację¹⁵⁰. Do konsekwencji w tej sferze zalicza się problemy w zakresie burzenia porządku publicznego i bezpieczeństwa ruchu drogowego, lecz także w postaci czynów kwalifikowanych jako przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu¹⁵¹. W kodeksie karnym¹⁵² zaznaczono wprawdzie, że „nie popełnia przestępstwa, kto, z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych, nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem” (art. 31 § 1) oraz że „jeżeli w czasie popełnienia przestępstwa zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania postępowaniem była w znacznym stopniu ograniczona, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary” (art. 31 § 2), lecz przepisów tych nie stosuje się, gdy „sprawca wprawił się w stan nietrzeźwości lub odurzenia powodujący wyłączenie lub ograniczenie poczytalności, które przewidywał albo mógł przewidzieć” (art. 31 § 3).

Jak zauważył Brunon Hołyst, „dane statystyczne i wyniki licznych badań empirycznych wskazują, że współwystępowanie alkoholu z niektórymi zwłaszcza rodzajami przestępstw nie może być kwestią przypadku”¹⁵³. Czynny, które są popełniane przez osoby pozostające pod wpływem alkoholu, to zwykle kradzieże, rozboje, pobicia, gwałty, akty przemocy, wykroczenia drogowe. Szczegółowiej pokazują to policyjne statystyki¹⁵⁴.

Jak wynika z przytoczonych danych, osoby nietrzeźwe stanowią sporą część tych, którzy dopuszczają się czynów karalnych. Do uzyskanych danych dodać trzeba jeszcze pewną liczbę osób podejrzanych o bycie w stanie po spożyciu alkoholu, których nie objęła statystyka¹⁵⁵.

¹⁵⁰ J. Morawski: *Alkohol a przestępstwa i wykroczenia...*, s. 576–577.

¹⁵¹ „Określenie roli i znaczenia alkoholu jako jednego z uwarunkowań przestępczości agresywnej, czyli przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, stanowi od dawna przedmiot zainteresowania kryminologów, psychiatrów i psychologów sądowych” – przypomina Z. Majchrzak, prowadzący rozważania na ten temat w swoim artykule pt. *Z punktu widzenia psychologa sądowego*. „Świat Problemów” 2001, nr 6, s. 14–16.

¹⁵² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553 z późn.zm.

¹⁵³ B. Hołyst: *Alkohol a przestępstwo w świetle teorii i statystyki*. „Problemy Alkoholizmu” 2002, nr 1, s. 9.

¹⁵⁴ Te i wcześniejsze dane zob. strona internetowa: *Nietrzeźwi sprawcy przestępstw*. <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/nietrzezwi-sprawcy-prz/50862,Nietrzezwi-sprawcy-przestepstw.html> [20.10.2018].

¹⁵⁵ Spostrzeżenie za: B. Hołyst: *Kryminologia*. Wyd. 10 zm. i rozszerz. Warszawa: LexisNexis Polska, 2009, s. 579.

Okazuje się również, że istnieje związek między uzależnieniem od alkoholu a powrotnością do przestępstwa¹⁵⁶. Z pewnością alkohol może być także bodźcem do podejmowania ryzykownych zachowań¹⁵⁷ i zjawisko jego nadużywania występuje również w znacznej skali w środowisku kobiet świadczących usługi seksualne¹⁵⁸.

Sfera zdrowotna

Można wyróżnić 3 grupy zaburzeń będących wynikiem wpływu alkoholu na funkcjonowanie organizmu: (1) zaburzenia będące bezpośrednim następstwem spożycia alkoholu, (2) zaburzenia będące skutkiem przewlekłego spożywania alkoholu oraz (3) trwałe uszkodzenia będące efektem długotrwałego nadużywania alkoholu. Alkohol bowiem ma wpływ na zdrowie poprzez trzy pośrednie i współzależne zmienne:

- 1) bezpośredni biochemiczny skutek alkoholu;
- 2) upojenie alkoholowe i epizodyczne upijanie się;
- 3) uzależnienie od alkoholu¹⁵⁹.

Rola alkoholu jako czynnika wyzwalającego, sprawczego i utrwalającego powstawanie problemów zdrowotnych jest naukowo dość dobrze zbadana i opisana¹⁶⁰. W zasadzie niemal każdy narząd w organizmie człowieka i każdy układ wcześniej czy później jest dotknięty toksycznym działaniem alkoholu etylowego, powodującym występowanie

¹⁵⁶ K. Buczkowski et al.: *Wyniki analizy dozoru kuratora orzeczonego przy warunkowym zawieszeniu kary pozbawienia wolności – na podstawie akt wykonawczych*. W: P. Błachmat et al.: *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*. Red. D. Wójcik. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2010, s. 323; A. Węgliński, G. Kuziora: *W poszukiwaniu wychowującej kurateli sądowej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marie Curie-Skłodowskiej, 2016, s. 75–89.

¹⁵⁷ M. Bednarczyk: *Przemoc seksualna, czynniki podejmowania ryzykownych zachowań seksualnych pod wpływem alkoholu*. W: *Trzeźwość i uzależnienia jako wyzwanie duszpasterskie i pedagogiczne...*; Z. Lew-Starowicz: *Alkohol i zachowania seksualne*. „Problemy Alkoholizmu” 1992, nr 10, s. 8.

¹⁵⁸ Raport na ten temat zob. w: W. Gola, M. Grotecka, K. Rżanek: *Badanie zjawiska używania alkoholu wśród kobiet świadczących usługi seksualne. Stowarzyszenie Program Stacja. Raport z badań*. <http://programstacja.org.pl/wp-content/uploads/2013/10/RAPORT-Badanie-zjawiska-u%C5%BCywania-alkoholu-w%C5%9Br%C3%B3d-K%C5%9AUS-2013-STACJA.pdf> [20.10.2018].

¹⁵⁹ P. Anderson, B. Baumberg: *Alkohol w Europie. Raport z perspektywy zdrowia publicznego*. Tłum. K. Mazurek. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne PARPA, 2007, s. 109–110.

¹⁶⁰ Zob. np. Z. Madeja: *Uzależnienia od substancji psychoaktywnych, przedmiotów, czynności i osób...*, s. 522.

różnego rodzaju powikłań somatycznych. Alkohol zwiększa też ryzyko zarażenia chorobami wenerycznymi oraz HIV, a także wzmacnia działanie różnych czynników rakotwórczych. Ponadto powoduje powikłania psychiatryczne – te są następstwem wieloletniego i intensywnego picia alkoholu¹⁶¹, wpływa także na występowanie zaburzeń depresyjnych¹⁶².

Wskazuje się przy tym, że ponad 40 jednostek chorobowych ujętych w ICD-10 jest spowodowanych wyłącznie lub głównie przez alkohol. W opisie kilkakrotnie większej liczby chorób alkohol jest wskazywany jako jedna z ich przyczyn lub jako substancja wpływająca negatywnie na mechanizmy patogenetyczne i przyczyniająca się do gorszego przebiegu chorób o innej etiologii¹⁶³. W placówkach służby zdrowia leczy się około 1,8 mln osób z powodu różnych chorób u lekarzy różnych specjalizacji, a powodem tego leczenia są powikłania i choroby somatyczne oraz zaburzenia i choroby psychiczne spowodowane nadużywaniem alkoholu¹⁶⁴. Choroby 20–40% pacjentów hospitalizowanych w szpitalnych oddziałach psychiatrycznych są konsekwencją nadużywania alkoholu¹⁶⁵. Życie alkoholików jest krótsze o około 17% od średniej długości życia abstynentów i osób pijących alkohol w sposób umiarkowany¹⁶⁶. Estymacje kosztów pośrednich wykazują, że społeczeństwo ponosi największe koszty z powodu przedwczesnej umieralności nadużywających alkohol i uzależnionych od niego¹⁶⁷. Stwierdzono też, że przy tym samym poziomie

¹⁶¹ Więcej o powikłaniach somatycznych spowodowanych toksycznym działaniem alkoholu np. w: B.T. Woronowicz: *Na zdrowie!...*, rozdz. 5; D. Chlebion-Abied: *Pierwotna profilaktyka uzależnienia od alkoholu. Przegląd wybranych strategii i programów*. Katowice: „Śląsk”, 2000, s. 26–31; I. Niewiadomska, M. Sikorska-Głódowicz: *Alkohol...*, s. 51–59. Zob. także: R. McLeod et al.: *The Relationship between Alcohol Consumption Patterns and Injury*. „Addiction” 1999, vol. 94, s. 1719–1734.

¹⁶² P. Anderson, B. Baumberg: *Alkohol w Europie...*, s. 121.

¹⁶³ T.F. Babor et al.: *Alcohol. No Ordinary Commodity. Research and Public Policy*. Oxford–New York: Oxford University Press, 2010, s. 46 i nast.

¹⁶⁴ J. Wielguszeński: *Uzależnienie jako przejaw zaburzonej kultury życia. W: Młodzież a kultura życia w kontekstach społecznych*. Red. F.W. Wawro. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008, s. 302.

¹⁶⁵ Podajemy za: *ibidem*.

¹⁶⁶ Podajemy za: *ibidem*, s. 304.

¹⁶⁷ M. Bogucki, J. Gierczyński, J. Grylewicz: *Ekonomiczne aspekty skutków picia alkoholu...*, s. 69.

konsumpcji ryzyko zapadalności na choroby związane z alkoholem jest wyższe u kobiet niż u mężczyzn¹⁶⁸.

Podjęta w Unii Europejskiej w 2004 roku próba oszacowania powodów zgonów powiązanych z toksycznym działaniem alkoholu wykazała, że z powodu schorzeń związanych z piciem alkoholu zmarło niemal 95 tys. mężczyzn i nieco ponad 25 tys. kobiet (od 15. do 64. roku życia)¹⁶⁹. Zgromadzone przez WHO dane pokazują liczby związanych z alkoholem zgonów osób na terenie Europy w grupie wiekowej od 15. do 64. roku życia. Zgony te można przypisać do różnych kategorii chorób; w przypadku mężczyzn najwyższe wskaźniki dotyczyły marskości wątroby, a następnie urazów nieumyślnych i nowotworów, natomiast w przypadku kobiet kolejno: marskości wątroby, nowotworów i zaburzeń sercowo-naczyniowych¹⁷⁰. Wyraźnie też zaznaczyło się regionalne (w obrębie Europy, która należy do regionów świata o największym spożyciu alkoholu¹⁷¹) zróżnicowanie współczynnika umieralności związanego z alkoholem¹⁷². Na użytek kalkulacji dotyczącej Polski w 2010 roku podsumowano liczbę zgonów w wyniku zaburzeń psychicznych spowodowanych alkoholem, liczbę zgonów w następstwie chorób wątroby o etiologii alkoholowej oraz liczbę zgonów z powodu zatrucia alkoholem. Razem odnotowano 10 120 zgonów, których powodem było nadużycie alkoholu lub uzależnienie od niego; do tej liczby należałoby jeszcze dodać liczbę ofiar wypadków drogowych lub przestępstw, w których nietrzeźwymi byli ich sprawcy i/lub ofiary¹⁷³.

¹⁶⁸ K.A. Bradley et al.: *Medical Risks for Women Who Drink Alcohol*. „Journal of General Internal Medicine” 1998, vol. 13 (9), s. 627–639 – podajemy za: J. Moskaiewicz: *Problemy zdrowia prokreacyjnego związane z konsumpcją alkoholu*. „Alkoholizm i Narkomania” 2007, nr 1, s. 56.

¹⁶⁹ J. Rehm et al.: *Alcohol Consumption, Alcohol Dependence and Attributable Burden of Disease in Europe: Potential Gains from Effective Interventions for Alcohol Dependence*. Toronto: CAMH, 2012, s. 35.

¹⁷⁰ D.W. Lachenmeier: *Unrecorded and Illicit Alcohol*. In: *Alcohol in the European Union. Consumption, Harm and Policy Approaches*. Ed. P. Anderson, L. Møller, G. Galea. WHO 2012. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/160680/e96457.pdf [20.09.2018], s. 31.

¹⁷¹ K.D. Shield et al.: *Societal Burden of Alcohol*. In: *Alcohol in the European Union...*, s. 21.

¹⁷² D.W. Lachenmeier: *Unrecorded and Illicit Alcohol...*, s. 29.

¹⁷³ M. Bogucki, J. Gierczyński, J. Grylewicz: *Ekonomiczne aspekty skutków picia alkoholu...*, s. 67.

Sfera demografii

Ze sferą zdrowia pośrednio wiążą się także inne konsekwencje spożywania alkoholu, leżące niejako na pograniczu sfery zdrowia i innych sfer. Konsekwencje demograficzne nadmiernego spożywania alkoholu wiążą się zarówno z liczbą urodzeń, jak i z liczbą zgonów. Intensywne spożywanie alkoholu może powodować różnorodne zaburzenia hormonalne u osób obu płci oraz prowadzić do upośledzenia płodności u mężczyzn. W przypadku mężczyzn obserwuje się między innymi nieprawidłowe wydzielanie testosteronu, zmniejszenie ruchliwości plemników oraz uszkodzenie ich struktury; ponadto systematyczne, a niekiedy nawet okazjonalne, spożywanie alkoholu może u części mężczyzn prowadzić do impotencji¹⁷⁴, u kobiet natomiast alkohol, który działa na mózg, przysadkę i jajniki, może zaburzać gospodarkę hormonalną warunkującą rozwój i funkcjonowanie systemu rozrodczego¹⁷⁵. Następstwem tych zmian są na ogół zaburzenia popędu płciowego i miesiączkowania (cykle zanikające, nieregularne i bezowulacyjne), obniżona płodność, bezpłodność oraz wcześniejsza menopauza¹⁷⁶. Zwiększone spożycie alkoholu w danym społeczeństwie może więc prowadzić do obniżenia liczby urodzeń. Ponadto u kobiet, które piją alkohol w okresie ciąży, znacznie częściej zdarzają się porody niewczesne i przedwczesne oraz poronienia samoistne¹⁷⁷.

Na pograniczu kilku sfer znajduje się też teratogenne oddziaływanie alkoholu na dzieci w okresie ich życia płodowego. Ogólnym terminem FASD (Fetal Alcohol Spectrum Disorders) określa się całe spektrum skutków rozwojowych występujących u dzieci matek pijących

¹⁷⁴ Podajemy za: B.T. Woronowicz: *Na zdrowie!...*, s. 69.

¹⁷⁵ W. Les Dees, V.K. Srivastava, J.K. Hiney: *Alcohol and Female Puberty. The Role of Intraovarian Systems*. „Alcohol Research and Health” 2001, vol. 25 (4), s. 271-275.

¹⁷⁶ Zob. np. S. Wilsnack, A.D. Klassen, R.W. Wilsnack: *Drinking and Reproductive Dysfunction Among Women in a 1981 National Survey*. „Alcoholism Clinical and Experimental Research” 1984, vol. 8 (5), s. 451-458; N.K. Mello, J.H. Mendelson, S.K. Teoh: *Overview of the Effects of Alcohol on the Neuroendocrine Function in Women*. In: *Alcohol and the Endocrine System*. Ed. S. Zakhari. Bethesda: National Institutes of Health, National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism, 1993, s. 139-169; F. Grodstein, M.B. Goldman, D.W. Cramer: *Infertility in Women and Moderate Alcohol Use*. „American Journal of Public Health” 1994, vol. 84, no. 9, s. 1429-1432.

¹⁷⁷ Zob. np. E.L. Abel: *Maternal Alcohol Consumption and Spontaneous Abortion*. „Alcohol and Alcoholism” 1997, nr 32, s. 211-219.

alkohol w okresie ciąży¹⁷⁸. Szacuje się, że negatywne konsekwencje ekspozycji płodu na alkohol mogą występować u 1% wszystkich noworodków¹⁷⁹.

Dyskusje dotyczą też tego, czy picie alkoholu przez ojców ma wpływ na ich potomstwo. Prowadzone na zwierzętach badania przyniosły doniesienia o występowaniu wad wrodzonych i zwiększonej umieralności potomstwa samców, którym podawano alkohol; inne zaś potwierdziły, że picie alkoholu przez samca w okresie poprzedzającym poczęcie może wpłynąć niekorzystnie na potomstwo – udowodniono, że alkohol może wpływać toksycznie, w sposób bezpośredni, na plemniki, a w następstwie powodować zaburzenia u potomstwa pijących ojców¹⁸⁰.

Kolejnym skutkiem używania i nadużywania alkoholu sytuowanym na pograniczu sfery demografii, zdrowia i prawa jest uleganie wypadkom, zwłaszcza w ruchu lokomocyjnym¹⁸¹. Udowodniono, że ryzyko zagrożenia wypadkiem drogowym w zależności od stężenia alkoholu we krwi zwiększa się 7 razy przy stężeniu od 0,5‰ do 1,0‰, 31 razy przy stężeniu pomiędzy 1‰ a 1,5‰, natomiast 128 razy stężeniu powyżej 1,5‰¹⁸². Jednocześnie szacuje się, że ryzyko spowodowania śmiertelnego wypadku przez kierowców pijących jest znacznie wyższe od ryzyka spowodowania wypadku przez kierowców, którzy nie pili alkoholu: 1,4 razy przy stężeniu 0,2–0,4‰, 11,1 razy przy stężeniu 0,5–0,9‰, 48 razy przy stężeniu 1,0–1,4‰ oraz 380 razy przy stężeniu powyżej 1,5‰¹⁸³.

W innych badaniach „porównanie stężeń alkoholu we krwi (BAC) kierowców biorących udział w wypadkach i tych nie biorących w nich udziału dowiodło, że ryzyko śmierci w wypadku samochodowym dla kierowców obu płci, niezależnie od wieku, mających we krwi między 0,2 a 0,49 promila alkoholu wzrasta co najmniej trzykrotnie. Dla zawartości alkoholu we krwi między 0,5 a 0,75 promila ryzyko to wzrasta co najmniej sześciokrotnie, a jedenastokrotnie dla stężenia alkoholu

¹⁷⁸ Takie wspólne stanowisko przyjęły i wyraziły w oświadczeniu z 15 kwietnia 2004 roku NOFAS (National Organisation of Fetal Alcohol Syndrome) oraz FASD Center od Excellence in Washington DC – podajemy za: *ADHD and Fetal Alcohol Spectrum Disorders (FASD)*. Ed. K.D. O'Malley. New York: Nova Science Publishers, 2007.

¹⁷⁹ http://www.ciazabezalkoholu.pl/fas_skala_wystepowania.html [30.09.2010].

¹⁸⁰ <http://www.akmedcentrum.eu/?d=alkohol#problemy-zdrowotne> [17.04.2012].

¹⁸¹ Zob. np. I. Kin-Dittmann: *Nietrzeźwi uczestnicy wypadków drogowych w latach 2000–2006*. „Alkoholizm i Narkomania” 2007, nr 4, s. 361–375.

¹⁸² Podajemy za: B.T. Woronowicz: *Na zdrowie!...*, s. 234.

¹⁸³ Podajemy za: *ibidem*.

we krwi między 0,8 a 0,99 promila”¹⁸⁴. Tymczasem wyniki badania TNS OBOP z 2013 roku będące jakościowo-ilościową ewaluacją zjawiska prowadzenia pojazdu pod wpływem alkoholu pokazują, że największą częstotliwość picia alkoholu deklarowały osoby, które kiedykolwiek prowadziły pojazd pod jego wpływem¹⁸⁵. Według danych Komendy Głównej Policji, od 2002 roku nieco spadają wskaźniki wypadków drogowych spowodowanych przez nietrzeźwych kierowców¹⁸⁶. W 2012 roku nietrzeźwi użytkownicy dróg uczestniczyli w 12,1% ogółu wypad-

¹⁸⁴ Za: P. Anderson, B. Baumberg: *Alkohol w Europie...*, s. 120.

¹⁸⁵ Te i kolejne dane zob. <http://www.krbrd.gov.pl/download/pdf/Raport%20TNS%20OBOP.pdf> [4.01.2014]. Badanie to pokazało także, że przed wyjściem na imprezę alkohol pije 18% młodych kierowców i 16% kierowców bez doświadczenia. Najczęstszym miejscem picia alkoholu wszystkich kierowców, również tych, którzy następnie po nim prowadzą pojazd, był własny dom, w dalszej kolejności dom znajomych czy spotkania rodzinne. Spośród wszystkich alkoholi największą popularnością cieszyło się piwo – to najbardziej lubiany i najczęściej pijany w największych ilościach trunków przez wszystkich uczestników ruchu drogowego, w drugiej kolejności wybierana była wódka. Niemal połowa osób, które przyznały się wprost do prowadzenia samochodu pod wpływem alkoholu, dopuściła się tego wykroczenia nie dawniej niż 2 lata temu (47%); zazwyczaj taka sytuacja miała miejsce przy okazji imprezy u przyjaciół bądź znajomych (32%), picia alkoholu w domu (22%) czy na spotkaniu rodzinnym (21%); najczęstszym wyjaśnieniem prowadzenia po alkoholu była próba racjonalizacji: kierowcy, którzy mieli takie doświadczenia, twierdzili, że wymagała tego od nich sytuacja (39%), kolejnym argumentem było poczucie, że ilość wypitego alkoholu była na tyle mała, że nie przeszkadzała im w jeździe. Aby sprawdzić znajomość kodeksu drogowego wśród polskich kierowców w zakresie prowadzenia samochodu po spożyciu alkoholu, zapytano respondentów o dopuszczalny limit alkoholu dla kierowcy, zawartość alkoholu we krwi wskazującą na stan po spożyciu alkoholu oraz kwalifikowaną jako stan nietrzeźwości. Trzech na czterech kierowców nie było w stanie określić granicy, której nie należy przekraczać, prowadząc samochód (76%). Okazuje się, że najdokładniejszą wiedzę w tym zakresie dysponowali kierowcy, którzy jeździli pod wpływem alkoholu (81%). Jeśli chodzi o wiedzę na temat limitów spożycia alkoholu, wartości graniczne stanu po spożyciu alkoholu wskazało łącznie 59% badanych, przy czym częściej prawidłowe wartości wskazywali ci, którzy mogli pamiętać je jeszcze z kursów prawa jazdy – młodzi kierowcy oraz kierowcy bez doświadczenia (odpowiednio 65% i 64%). Badani kierowcy najmniej wiedzieli o poziomie wskazującym na „stan nietrzeźwości” (52%); analiza odpowiedzi pokazuje, że aż 37% wskazało wartość graniczną 0,5‰ alkoholu we krwi, zgodnie z prawem kwalifikowaną jeszcze jako „stan po spożyciu”.

¹⁸⁶ Dane Komendy Głównej Policji, zaczerpnięte ze strony internetowej <http://statystyka.policja.pl>

ków¹⁸⁷. Dla porównania w 2014 roku w ogólnej liczbie kierowców, którzy byli sprawcami wypadków, nietrzeźwi kierowcy stanowili 6,5%¹⁸⁸. Jednym z czynników wpływających na zmniejszenie liczby nietrzeźwych osób na drogach jest sukcesywny wzrost kontroli policyjnych (w 2014 roku przeprowadzono ponad 15 mln badań stanu trzeźwości; powodem 66% zatrzymań praw jazdy była jazda pod wpływem alkoholu)¹⁸⁹.

Choć niemożliwe jest oszacowanie wartości życia i zdrowia ludzkiego, a wypadek, zwłaszcza śmiertelny, jest zawsze tragedią, to według wyliczeń Instytutu Badawczego Dróg i Mostów, koszt wypadków drogowych w Polsce to rocznie około 18 mld zł¹⁹⁰, natomiast według wyliczeń Komendy Głównej Policji – nawet 30 mld zł¹⁹¹. Z danych statystycznych dotyczących wypadków powodowanych przez nietrzeźwe osoby wynika, że szacunkowy koszt tych wypadków z perspektywy społecznej sięga od 2 do ponad 4 mld zł rocznie¹⁹².

Jeden z aspektów mieszczących się w tym wątku naszych rozważań dotyczy udowodnionego związku między podejmowaniem prób samobójczych a spożywaniem alkoholu, związek ten jest silniejszy dla stanu upojenia alkoholowego niż dla kategorii spożycia alkoholu ogółem¹⁹³. W Polsce rocznie popełnianych jest około 5–6 tys. zamachów samobójczych, w tym mniej więcej 1/4 osób podejmuje takie próby pod wpływem alkoholu¹⁹⁴. Z obserwacji specjalistów, na przykład

¹⁸⁷ Ibidem.

¹⁸⁸ Sprawozdanie z wykonania Ustawy z dnia 26 października 1982 roku o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi w okresie od dnia 1 stycznia 2014 r. do dnia 31 grudnia 2014 r. Warszawa, 20.01.2016. <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/O/42F98E09180A9005C1257F470039C82A/%24File/205.pdf> [18.09.2018], s. 89.

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ Dane zaczerpnięte z: Koszty wypadków drogowych. <http://www.ibdim.edu.pl/index.php/pl/component/content/article/65-aktualnosci/827-koszty> [1.04.2014].

¹⁹¹ Zaczerpnięte ze strony internetowej Komendy Głównej Policji: Wypadki drogowe – raporty roczne. <http://statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562,Wypadki-drogowe-raporty-roczne.html> [1.04.2014].

¹⁹² Podajemy za: M. Bogucki, J. Gierczyński, J. Grylewicz: *Ekonomiczne aspekty skutków picia alkoholu...*, s. 66.

¹⁹³ M.R. Hufford: *Alcohol and Suicidal Behavior*. „Clinical Psychology Review” 2001, vol. 21, issue 5, s. 797–811; A. Kościński: *Alkoholizm i samobójstwo*. „Problemy Alkoholizmu” 1988, nr 5, s. 7; Z. Iłowski: *Nadużywanie alkoholu a samobójstwa*. „Problemy Alkoholizmu” 1990, nr 7–8, s. 19–20; M. Rudzka-Kołakowska: *Samobójstwa kobiet a alkoholizm*. „Alkoholologia Łódzka” 1967, T. 3, nr 1.

¹⁹⁴ Dane zaczerpnięte z: <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/samobojstwa> [10.09.2018]. Zob. także: A. Krusiński: *Samobójstwo jako próba ucieczki od choroby alkoholowej*. „Problemy Alkoholizmu” 1993, nr 1, s. 7.

Anny Krusińskiej, wynika, że uzależnienie od alkoholu bardziej dramatycznie przeżywają kobiety niż mężczyźni i one częściej wybierają drogę ucieczki od nałogu w formie próby samobójczej¹⁹⁵.

Sfera społeczna

Konsekwencje niekontrolowanego i niefrasobliwego spożywania napojów alkoholowych dla sfery społecznej wiążą się z zaburzonymi relacjami społecznymi, ze zrywaniem kontaktów, więzi społecznych. Towarzyszy temu brak wrażliwości na innych. Pogłębia się poczucie izolacji społecznej. Do skutków zaliczyć można także zaburzenia w realizacji podstawowych ról społecznych i wynikających z nich zadań. Wiąże się to z szerszym problemem traconych kompetencji (nie tylko społecznych) i atrofią uczestnictwa społecznego jednostki¹⁹⁶.

W szerzej zarysowanej sferze – sferze społeczno-kulturowej – skutki spożywania alkoholu przyjmują postać kształtowania się i utrwalania: nierzetelności, nieodpowiedzialności, postaw oportunistycznych, prymitywizacji życia, tendencji do łamania norm (społecznych, prawnych, moralnych), zainteresowań wartościami wyższymi, upadku kultury życia codziennego, zaburzeń procesów socjalizacji dzieci i młodzieży. Skutki te prowadzą do procesu wykluczania i wykluczenia społecznego jako skutku ułomnej partycypacji jednostki w jednej lub kilku płaszczyznach życia.

Rzetelne oszacowanie konsekwencji zaistnienia społecznego problemu alkoholowego w sferze społecznej (a także w kolejnej sferze – życia rodzinnego) następuje najwięcej trudności.

Sfera życia rodzinnego

Alkoholizm rujnuje życie rodzinne. Powoduje konflikty w relacjach małżeńskich (burzy więzi między małżonkami, a w części przypadków doprowadza do separacji lub rozwodu) oraz fatalne sprawowanie lub rażące zaniedbywanie funkcji rodzicielskich (prowadzące niekiedy do ograniczenia lub odebrania praw rodzicielskich).

¹⁹⁵ A. K r u s i ń s k a: *Samobójstwo jako próba ucieczki od choroby alkoholowej...*, s. 8.

¹⁹⁶ Szczegółowo przejawy społecznego uczestnictwa oraz typy społecznego uczestnictwa zob. w: J. M o d r z e w s k i: *Socjalizacja i uczestnictwo społeczne. Studium socjopedagogiczne*. Wyd. 2 popr. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2004, s. 51 i nast.

Szczególnie niepokojący jest wpływ alkoholizmu rodzica/rodziców na dzieci, który pociąga za sobą zakłócenia w rozwoju psychofizycznym dzieci oraz zasiewa w nich na całe życie długotrwałe konsekwencje wychowywania się w rodzinie zdeorganizowanej przez problem alkoholizmu któregoś z rodziców¹⁹⁷.

Destrukcyjny wpływ na dziecko w okresie prenatalnym ma spożywanie alkoholu przez kobiety w ciąży (nie tylko uzależnione, lecz wszystkie lekceważące potencjalne skutki takiego postępowania bądź ich nieświadome), powodujące różnorakie opóźnienia rozwojowe i upośledzenia ze spektrum FASD (o czym była już mowa).

Problemy alkoholowe wyciskają swe piętno także na małżonkach/partnerach osób uzależnionych¹⁹⁸. Nierzadko z alkoholizmem idzie w parze agresja¹⁹⁹, przemoc, zarówno czynna (fizyczna, seksualna, werbalna), jak i bierna (zaniedbywanie)²⁰⁰. Peter Anderson i Ben

¹⁹⁷ Zob. także: *Rodzina z problemem alkoholowym*. Oprac. W. Sztańder. Warszawa: PARPA, 1993; Z.B. Gaś: *Rodzina wobec uzależnień*. Marki-Struga-[Warszawa]: Michalineum-Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, 1993; A. Margasiński: *Analiza psychologiczna systemów rodzinnych z chorobą alkoholową*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996; L. Cierpiałkowska, I. Grzegorzewska: *Dzieci alkoholików w perspektywie rozwojowej i klinicznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2016.

¹⁹⁸ Ten stan głębokiego uwikłania w chorobę alkoholową bliskiej osoby nazywamy współuzależnieniem. Zob. np.: P. Mello dy: *Toksyczne związki. Anatomia i terapia współuzależnienia*. Warszawa: Jacek Santorski & Co, 1993; Pułapka współuzależnienia. Oprac. W. Sztańder. Wyd. 3 popr. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych-Institut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości. Polskie Towarzystwo Psychologiczne, 1995; J. Melli br u d a, Z. S o b o l e w s k a: *Koncepcja i terapia współuzależnienia*. „Alkoholizm i Narkomania” 1997, nr 3; A. Margasiński: *Syndrom współuzależnienia*. „Terapia Uzależnienia i Współuzależnienia” 2000, nr 5.

¹⁹⁹ Nie należy ulegać stereotypowemu myśleniu, że sprawcami przemocy domowej są jedynie mężczyźni. Dla przykładu: w 2000 roku zanotowano 2 571 kobiet i 67 309 mężczyzn sprawców przemocy domowej, w 2005 roku zaś – 4 153 kobiet i 92 776 mężczyzn. Dane z: *Kobiety w Polsce = Women in Poland*. [Oprac. I.E. Kotowska, R.W. Siemieńska-Żochowska, W. Łagodz i ń s k i]. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2007, s. 247.

²⁰⁰ Więcej na ten temat: B.T. W o r o n o w i c z: *Uzależnienia...*, s. 343 i nast.; S. N i k o d e m s k a: *Przemoc wobec bliskich u pacjentów lecznictwa odwykowego*. „Świat Problemów” 2001, nr 1, s. 29–30; P. S e r a f i n et al.: *Przemoc pomiędzy partnerami i zachowania ryzykowne u osób uzależnionych od alkoholu i innych substancji psychoaktywnych*. „Alkoholizm i Narkomania” 2012, nr 3, s. 289–305; *Narodowy Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2011–2015...*, s. 24–26.

Baumberg, po dokonaniu przeglądu dostępnych im badań, doszli do kilku wniosków: ryzyko udziału w akcie przemocy (jako agresora i ofiary) wzrasta wśród ludzi pijących alkohol intensywnie; alkohol wiąże się agresją obu płci (wiele badań wskazuje na to, że związek ten jest silniejszy w przypadku mężczyzn, choć w pewnym badaniu stwierdzono, że po spożyciu tej samej ilości alkoholu agresja u kobiet była na podobnym lub nieco wyższym poziomie niż u mężczyzn; ponadto stwierdzono, że picie w miejscach publicznych sprzyjało kobiecej agresji); ogólna zasada jest taka, że im wyższe spożycie alkoholu, tym groźniejsza przemoc; alkohol wyzwala przemoc seksualną, ale też w jej następstwie wiele ofiar popada w problemy alkoholowe²⁰¹. Okazuje się także, że kobiety mające problem z alkoholem często miewają również problemy małżeńskie; alkoholiczki deklarują, że ich partnerzy są bardzo agresywni, a kobiety, które stają się ofiarami przemocy z powodu alkoholu, same spożywają go więcej²⁰².

Uwagi podsumowujące

Zasygnalizowane tu konsekwencje społecznego problemu alkoholowego są wieloaspektowe, mają szeroki zasięg i dają podstawy do niepokoju. Część z nich pociąga za sobą bezpośrednie koszty, wydatki i straty mierzalne za pomocą uchwytnych wskaźników, część natomiast, ze względu na swój niematerialny charakter, wymyka się możliwości rzetelnego oszacowania²⁰³.

²⁰¹ P. Anderson, B. Baumberg: *Alkohol w Europie...*, s. 114–115.

²⁰² Za: ibidem, s. 116.

²⁰³ Propozycje metod badawczych, za pomocą których można otrzymać liczbowe oszacowanie zjawisk związanych z konsumpcją i nadużywaniem alkoholu oraz ich konsekwencji, zawarte zostały np. w: Z. Mielecka-Kubień: *Ilościowe aspekty badania problemów alkoholowych w Polsce*. Katowice: Wydawnictwo Uczelniane AE, 2001. Próba zebrania efektów kalkulacji kosztów picia alkoholu (dotyczących przeżywalności i konsekwencji ekonomicznych), oparta na przeglądzie literatury obejmującej artykuły opublikowane w bazie PubMed oraz tzw. szarej literatury w latach 2004–2014 (wraz z metodologią i wynikami), została opisana w: K. Kolaś: *Jakie są skutki finansowe i zdrowotne picia alkoholu? Przegląd literatury*. „Alkoholizm i Narkomania” 2015, nr 28. Przykładem oszacowania niektórych indywidualnych skutków picia alkoholu – z punktu widzenia osoby pijącej – są wyniki badania zawarte w: Z. Mielecka-Kubień, E. Wędzicha, P. Barczak: *Ekonometryczna analiza skutków nadużywania alkoholu*. Akademia Ekonomiczna w Katowicach. 2006. Maszynopis.

Próbie oszacowania kosztów związanych ze szkodliwym używaniem alkoholu i uzależnieniem od alkoholu podjęli Maciej Bogucki, Jakub Gierczyński i Jerzy Grylewicz. W tym celu sporządzili oni listę pozycji kosztowych, w której zawarli: koszty bezpośrednie medyczne, koszty pośrednie, a także koszty niepoliczalne²⁰⁴. Przykładowo w ramach prób oszacowania wspomnianych kosztów określono, iż w 2003 roku szkody te kosztowały państwa europejskie około 125 mld euro rocznie, co równa się 1,3% produktu krajowego brutto (PKB), czyli około 650 euro na każde gospodarstwo w UE²⁰⁵. Jak podano w dotyczącym Unii Europejskiej w 2010 roku raporcie Jürgena Rehma i Kevina Shiela, największą część kosztów społecznych związanych z nadużywaniem alkoholu i uzależnieniem od niego stanowiły: śmiertelność – 45,2 mld euro, przestępczość – 41,4 mld euro, ochrona zdrowia – 27,7 mld euro, bezrobocie – 17,6 mld euro, wypadki drogowe – 12,6 mld euro oraz absencje w pracy – 11,3 mld euro²⁰⁶. Dla Polski w 2010 roku całkowite koszty społeczne związane z piciem alkoholu można estymować (według odsetka PKB) na poziomie około 14,16 mld zł, a w 2011 roku – 15,23 mld zł, natomiast jeśli weźmiemy pod uwagę estymacje kosztów na poziomie 3% PKB (przyjmowanym przez WHO), to koszty te mogą wynieść około 45 mld zł²⁰⁷.

Żaden ze sposobów szacowania szkód, kosztów i strat nie oddaje jednak pełnej skali kwestii społecznej wyzwolonej w efekcie doświadczania w danym społeczeństwie przez jego członków uzależnienia od alkoholu. Jak bowiem oszacować – pyta Roman Pomianowski – utratę indywidualnych potencjałów, którym uzależnienie nie pozwoliło się rozwinąć, albo jak policzyć osoby poszkodowane uzależnieniem innej osoby w sposób bezpośredni, ale i pośredni?²⁰⁸ Co więcej, „w tzw. rachunku zysków i strat należy stwierdzić, że koszty społeczne i ekonomiczne nadużywania i uzależnienia od alkoholu przewyższają kilku-

²⁰⁴ M. Bogucki, J. Gierczyński, J. Grylewicz: *Ekonomiczne aspekty skutków picia alkoholu...*, s. 38.

²⁰⁵ P. Anderson, B. Baumberg: *Alkohol w Europie...*, s. 56.

²⁰⁶ Opracowanie własne autorów raportu *Ekonomiczne aspekty skutków picia alkoholu w Europie i w Polsce* (M. Bogucki, J. Gierczyński, J. Grylewicz: *Ekonomiczne aspekty skutków picia alkoholu...*, s. 23) na podstawie: J. Rehm et al.: *Alcohol Consumption...*

²⁰⁷ M. Bogucki, J. Gierczyński, J. Grylewicz: *Ekonomiczne aspekty skutków picia alkoholu...*, s. 39.

²⁰⁸ R. Pomianowski: *Uzależnienia – współczesną wersją „ucieczki od wolności”*. W: *Psychologia rozwiązywania problemów społecznych...*, s. 279. Podobnie świadomymi niepełnego obrazu danych są niektórzy autorzy wspomnianych raportów.

krotnie dochody państwa z tytułu podatków od sprzedaży wyrobów alkoholowych w Polsce”²⁰⁹.

Jak już sygnalizowaliśmy, analizy problemów społecznych mogą być dokonywane z perspektywy obiektywistycznej i subiektywistycznej. Perspektywy te dopełniają się wzajemnie i tworzą pełen obraz społecznego problemu, także alkoholowego – wszakże podjęcie i ukazanie indywidualnych jego przejawów, konsekwencji, a zwłaszcza indywidualnej percepcji i ekspresji, poza już wskazanymi, wymaga oddzielnego opracowania.

Bibliografia

- ADHD and Fetal Alcohol Spectrum Disorders (FASD)*. Ed. K.D. O’Malley. New York: Nova Science Publishers, 2007.
- Alcohol in the European Union. Consumption, Harm and Policy Approaches*. Eds. P. Anderson, L. Møller, G. Galea. WHO 2012. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/160680/e96457.pdf [20.09.2018].
- Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne*. Red. I. Walid. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.
- Ambrozik W.: *Sytuacja społeczna dziecka rodziny alkoholicznej w kulturowo zaniedbanym rejonie wielkiego miasta*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1983.
- Anderson P., Baumberg B.: *Alkohol w Europie. Raport z perspektywy zdrowia publicznego*. Tłum. K. Mazurek. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne PARPA, 2007.
- Arytmia egzystencji społecznej a wychowanie*. Red. T. Frąckowiak. Warszawa: Fundacja Innowacja i Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna, 2011.
- Auleytner J.: *Polityka społeczna czyli Ujarmianie chaosu socjalnego*. Wyd. 3 uzup. i popr., dodr. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2002.
- Auleytner J.: *Polityka społeczna w Polsce i w świecie*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej–Dom Wydawniczy Elipsa, 2011.
- Auleytner J., Głąbicka K.: *Polityka społeczna pomiędzy opiekuńczością a pomocniczością*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie, 2000.

²⁰⁹ M. Bogucki, J. Gierczyński, J. Grylewicz: *Ekonomiczne aspekty skutków picia alkoholu...*, s. 72.

- Auleytner J., Głąbicka K.: *Polskie kwestie socjalne na przełomie wieków*. Warszawa: WSP TWP–„Elipsa”, 2001.
- Babor T. et al.: *Alcohol. No Ordinary Commodity. Research and Public Policy*. Oxford–New York: Oxford University Press, 2010.
- Badania problemów społecznych*. Red. J. Kwaśniewski. [Cz. 1]. Warszawa: IPSiR UW, 2003.
- Badania problemów społecznych*. Red. J. Kwaśniewski. [Cz.] 2. Warszawa: IPSiR UW, 2006.
- Barczak A.: *Ekonomiczne aspekty picia i nadużywania alkoholu*. „Alkoholizm i Narkomania” 1993, nr 13.
- Bednarczyk M.: *Przemoc seksualna, czynniki podejmowania ryzykownych zachowań seksualnych pod wpływem alkoholu*. W: *Trzeźwość i uzależnienia jako wyzwanie duszpasterskie i pedagogiczne*. Red. K. Linowski, M. Jędrzejko. Radom: Wydawnictwo Diecezji Radomskiej Ave, 2012.
- Bell D.: *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*. Przeł. S. Amsterdamski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994.
- Besala J.: *Alkoholowe dzieje Polski. Czasy Piastów i Rzeczypospolitej szlacheckiej*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2015.
- Besala J.: „Nieborak pił i upieł się był”. *Nałogi polskich władców*. „Polityka” 2008, nr 8 (2642), dodatek: „Polityka. Pomocnik Historyczny”.
- Bielewicz A., Moskalewicz J.: *Alkohol a współczesne procesy makrospołeczne*. W: *Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne*. Red. I. Wald. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.
- Bielewicz A., Moskalewicz J.: *Historia społeczno-kulturowa alkoholu*. W: *Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne*. Red. I. Wald. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.
- Bockenheimer K.: *Przy polskim stole*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1998.
- Bogucki M., Gierczyński J., Grylewicz J.: *Ekonomiczne aspekty skutków picia alkoholu w Europie i w Polsce*. Red. M. Gałązka-Sobotka. Warszawa: Uczelnia Łazarskiego, 2013.
- Bryła M.: *Jeden punkt sprzedaży alkoholu w Polsce przypada na mniej więcej 300 mieszkańców. To jest chore*. gazeta.pl. http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,15306731,Jeden_punkt_sprzedazy_alkoholu_w_Polsce_przypada_na.html [10.10.2018].
- Buczkowski K. et al.: *Wyniki analizy dozoru kuratora orzeczonego przy warunkowym zawieszeniu kary pozbawienia wolności – na podstawie akt wykonawczych*. W: P. Błachmat et al.: *Kuratela sądowa. Suk-*

- cesy i porażki. Red. D. Wójcik. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2010.
- Bystroń J.S.: *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI-XVIII. T. 2.* Wyd. 3, 2 [powojenne]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976.
- Cierpiałkowska L., Grzegorzewska I.: *Dzieci alkoholików w perspektywie rozwojowej i klinicznej.* Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2016.
- Chlebio-Abed D.: *Pierwotna profilaktyka uzależnienia od alkoholu. Przegląd wybranych strategii i programów.* Katowice: „Śląsk”, 2000.
- Coleman J.W., Kerbo H.R. with Ramos L.L.: *Social Problems.* 8th ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2002.
- Collins R.: *Conflict Sociology. Toward an Explanatory Science.* With a contribution by J. Annett. New York: Academic Press, 1975.
- Człowiek wobec krytycznych sytuacji życiowych. Z teorii i praktyki pracy socjalnej. Red. E. Włodarczyk, I. Cytlak. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2011.
- Dampz M.: *Alkohol i biesiadowanie w obyczajowości Polaków.* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005.
- Daniecki J.: *Kwestie społeczne. Wybrane zagadnienia teoretyczne.* W: *Węzłowe kwestie społeczne wsi polskiej u progu XXI wieku.* Red. K. Gorlach, A.M. Pyrc. Kraków: Uniwersytet Jagielloński. Instytut Socjologii, 2000.
- Danilewicz W.: *Pedagogika społeczna w poszukiwaniu i budowaniu nowej rzeczywistości – perspektywa czasu i przestrzeni.* W: *Pedagogika wobec wyzwań współczesności. Humanistyczny wymiar kapitału ludzkiego.* Red. M. Sobiecki. Łomża: Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego, 2010.
- Denzin N.K., Lincoln Y.S.: *Methodological Issues in the Study of Social Problems.* In: *Handbook of Social Problems. A Comparative, International Perspective.* Ed. G. Ritzer. Thousand Oaks: Sage Publications, 2004.
- Durasiewicz A.: *Alkoholizm jako patologia społeczna – aspekt lokalny i krajowy.* W: *Trzeźwość i uzależnienia jako wyzwanie duszpasterskie i pedagogiczne.* Red. K. Linowski, M. Jędrzejko. Radom: Wydawnictwo Diecezji Radomskiej Ave, 2012.
- Frieske K.: *Teoretyczne opcje socjologii problemów społecznych.* W: *Socjologia problemów społecznych. Teorie i rzeczywistość.* Red. K. Frieske. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987.
- Frieske K., Sobiech R.: *Narkomania. Interpretacje problemu społecznego.* Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1987.

- Frieske K., Sobiech R.: *Pijaństwo. Interpretacje problemu społecznego*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1984.
- Frieske K.W., Poławski P.: *Opieka i kontrola. Instytucje wobec problemów społecznych*. Katowice: „Śląsk”, 1999.
- Frysztański K.: *Rozwój, właściwości i znaczenie socjologii stosowanej*. W: *Z zagadnień socjologii stosowanej*. Red. K. Frysztański. Kraków: Universitas, 1996.
- Frysztański K.: *Socjologia problemów społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2009.
- Fudała J.: *Rozwiązywanie problemów alkoholowych w miejscu pracy*. „Świat Problemów” 2009, nr 12.
- Fudała J., Dąbrowska K., Łukowska K.: *Uzależnienie od alkoholu – między diagnozą a działaniem*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, 2014.
- Fuller R.C., Myers R.R.: *The Natural History of Social Problem*. „American Sociological Review” 1941, vol. 6.
- Gateli I.: *Kulturowa historia alkoholu*. Przeł. A. Kunicka. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2011.
- Gaś Z.: *Rodzina wobec uzależnień*. Marki-Struga-[Warszawa]: Michalineum-Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, 1993.
- Gola W., Grotecka M., Rżanek K.: *Badanie zjawiska używania alkoholu wśród kobiet świadczących usługi seksualne. Stowarzyszenie Program Stacja. Raport z badań*. <http://programstacja.org.pl/wp-content/uploads/2013/10/RAPORT-Badanie-zjawiska-u%C5%BCywania-alkoholu-w%C5%9Br%C3%B3d-K%C5%9AUS-2013-STACJA.pdf> [20.10.2018].
- Gorlach K.: *Społeczne mechanizmy genezy i identyfikacji problemów społecznych*. W: K. Czekaj, K. Gorlach, M. Leśniak: *Labirynty współczesnego społeczeństwa. Kluczowe problemy społeczne w kształceniu pracowników socjalnych*. Warszawa: Interart, 1996.
- Grodstein F., Goldman M.B., Cramer D.W.: *Infertility in Women and Moderate Alcohol Use*. „American Journal of Public Health” 1994, vol. 84, no. 9.
- Hałas E.: *Problemy nierówności społecznych w perspektywie symbolicznego interakcjonizmu*. „Roczniki Nauk Społecznych” 1987, T. 15, z. 1.
- Hansen A.: *O pełniejszą diagnostykę i terapię naszych słabości*. W: *Alkohol w kulturze i obyczaju*. Red. J. Górski, K. Moczański. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972.
- Hołyst B.: *Alkohol a przestępstwo w świetle teorii i statystyki*. „Problemy Alkoholizmu” 2002, nr 1.
- Hołyst B.: *Kryminologia*. Wyd. 10 zm. i rozszerz. Warszawa: Lexis-Nexis Polska, 2009.

- Hufford M.R.: *Alcohol and Suicidal Behavior*. „Clinical Psychology Review” 2001, vol. 21, issue 5.
- Iłowski Z.: *Nadużywanie alkoholu a samobójstwa*. „Problemy Alkoholizmu” 1990, nr 7-8.
- Informacja z działań Policji w zakresie zapobiegania przestępczości oraz patologiom społecznym w 2011 roku. Warszawa 2012. <http://www.policja.pl/download/1/91190/Raport2011.pdf> [13.09.2018].
- Jahoda M., Lazarsfeld P.F., Zeisel H.: *Bezrobotni Marienthalu*. Przekł. R. Marszałek. Red. i posł. A. Sułek. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2007.
- Jarosz E., Nowak A.: *Dzieci ofiary przemocy w rodzinie. Raport Rzecznika Praw Dziecka. Funkcjonowanie znowelizowanej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*. Warszawa: Rzecznik Praw Dziecka, 2012.
- Jenkins Ph.: *Intimate Enemies. Moral Panics In Contemporary Great Britain*. New York: Aldine de Gruyter, 1992.
- Kapitał społeczny a nierówności – kumulacja i redystrybucja. Red. K. Marzec-Holka przy współpracy H. Guzy-Steinke. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2009.
- Kawula S.: *Pedagogika społeczna w społeczeństwie ryzyka*. Olsztyn: Epistheme, 2004.
- Kin-Dittmann I.: *Nietrzeźwi uczestnicy wypadków drogowych w latach 2000–2006*. „Alkoholizm i Narkomania” 2007, nr 4.
- Kobiety w Polsce = Women in Poland. [Oprac. I.E. Kotowska, R.W. Siemińska-Żochowska, W. Łagodziński]. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2007.
- Kolasa K.: *Jakie są skutki finansowe i zdrowotne picia alkoholu? Przegląd literatury*. „Alkoholizm i Narkomania” 2015, nr 28.
- Kosiński K.: *Historia pijaństwa w czasach PRL. Polityka – obyczaje – szara strefa – patologie*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton–Instytut Historii PAN, 2008.
- Koszty wypadków drogowych. <http://www.ibdim.edu.pl/index.php/pl/component/content/article/65-aktualnosci/827-koszty> [1.04.2014].
- Kościński A.: *Alkoholizm i samobójstwo*. „Problemy Alkoholizmu” 1988, nr 5.
- Kozak M.: *Społeczne i ekonomiczne skutki picia alkoholu w pracy w opiniach pracowników*. W: *Alkohol w zakładzie pracy. Problemy ekonomiczne i społeczne*. Red. M. Jarosz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1990.
- Król K.: *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna*. Konin: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, 2008.

- K r u s i ń s k a A.: *Samobójstwo jako próba ucieczki od choroby alkoholowej*. „Problemy Alkoholizmu” 1993, nr 1.
- K r z e s i ń s k a - Ż a c h B., S z y m a n o w s k a J.: *Wybrane obszary problemów i zagrożeń społecznych*. W: *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*. Red. W. D a n i l e w i c z. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, 2009.
- K u c h o w i c z Z.: *Człowiek polskiego baroku*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1992.
- K u d l i ń s k a I.: *Socjologia a praktyka rozwiązywana problemów społecznych – między naukowymi a nieformalnymi teoriami problemów społecznych*. „Acta Univeristatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2014, nr 50 (137).
- K w e s t i e s p o ł e c z n e w d o ś w i a d c z e n i u l o k a l n y m. Red. J. D a n e c k i. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”, 1997.
- L e n t o w i c z Z., D r e w n o w s k a B.: *Nielegalny alkohol nie tylko z przemytu*. „Rzeczpospolita”, 18.09.2012.
- L e w - S t a r o w i c z Z.: *Alkohol i zachowania seksualne*. „Problemy Alkoholizmu” 1992, nr 10.
- M a d e j a Z.: *Uzależnienia od substancji psychoaktywnych, przedmiotów, czynności i osób. Analiza kulturowo-społeczna, filozoficzno-aksjologiczna, psychologiczna, psychobiologiczna, psychopatologiczna, neuropsychologiczna zjawisk i procesów etiopatogenezy uzależnień oraz ich terapii*. T. 2. Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, 2008.
- M a j c h r z a k Z.: *Z punktu widzenia psychologa sądowego*. „Świat Problemów” 2001, nr 6.
- M a k o w s k i G.: *Korupcja jako problem społeczny*. Warszawa: Wydawnictwo „Trio”, 2008.
- M a r g a s i ń s k i A.: *Analiza psychologiczna systemów rodzinnych z chorobą alkoholową*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996.
- M a r g a s i ń s k i A.: *Syndrom współuzależnienia*. „Terapia Uzależnienia i Współuzależnienia” 2000, nr 5.
- Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy społecznej*. Red. K. Marzec-Holka przy współpracy H. Guzy-Steinke, A. Rutkowskiej. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2005.
- M a r i s R.W.: *Social Problems*. Chicago: Dorsey Press, 1988.
- M a r y n o w i c z - H e t k a E.: *Pedagogika społeczna, podręcznik akademicki*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- M a r y n o w i c z - H e t k a E.: *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*. T. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

- Matczak P.: *Problemy ekologiczne jako problemy społeczne*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2000.
- McLeod R. et al.: *The Relationship between Alcohol Consumption Patterns and Injury*. „Addiction” 1999, vol. 94.
- Mellibruda J., Sobolewska Z.: *Koncepcja i terapia współzależnienia*. „Alkoholizm i Narkomania” 1997, nr 3.
- Mello N.K., Mendelson J.H., Teoh S.K.: *Overview of the Effects of Alcohol on the Neuroendocrine Function in Women*. In: *Alcohol and the Endocrine System*. Ed. S. Zakhari. Bethesda: National Institutes of Health, National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism, 1993.
- Mellody P.: *Toksyczne związki. Anatomia i terapia współzależnienia*. Warszawa: Jacek Santorski & Co, 1993.
- Merton R.K.: *Social Problems and Sociological Theory*. In: *Contemporary Social Problems. An Introduction to the Sociology of Deviant Behavior and Social Disorganization*. Eds. R.K. Merton, R.A. Nisbet. New York: Harcourt, Brace & World, 1961.
- Mielecka-Kubień Z.: *Ilościowe aspekty badania problemów alkoholowych w Polsce*. Katowice: Wydawnictwo Uczelniane AE, 2001.
- Mielecka-Kubień Z., Wędzicha E., Barczak P.: *Ekometryczna analiza skutków nadużywania alkoholu*. Akademia Ekonomiczna w Katowicach. 2006. Maszynopis.
- Miś L.: *Problemy społeczne. Teoria, metodologia, badania*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007.
- Moczuk E.: *Problemy alkoholowe a problemy społeczne – próba zdefiniowania pojęcia*. „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe. Prawo – Ekonomia (seria prawnicza)” 1997, T. 21.
- Modrzewski J.: *Socjalizacja i uczestnictwo społeczne. Studium socjopedagogiczne*. Wyd. 2 popr. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2004.
- Modrzewski J., Matysiak-Błaszczak A.: *Odmiany współczesnego polskiego problemu rodzinnego*. W: *Rodzina – młodzież – dziecko. Szkice z teorii i praktyki pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*. Red. M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2013.
- Morawski J.: *Alkohol a przestępstwa i wykroczenia*. W: *Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne*. Red. I. Wald. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.
- Morawski J.: *Problemy związane z alkoholem w miejscu pracy*. W: *Alkohol oraz związane z nim problemy społeczne i zdrowotne*. Red. I. Wald. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.

- Moskaiewicz J.: *Polityka społeczna wobec alkoholu w Polsce w latach 1944–1982*. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, 1998.
- Moskaiewicz J.: *Problemy zdrowia prokreacyjnego związane z konsumpcją alkoholu*. „Alkoholizm i Narkomania” 2007, nr 1.
- Narodowy Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2011–2015. Opracowany na podstawie art. 3 ust. 3 pkt 1 ustawy z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. z 2007 r. Nr 70, poz. 473 z późn.zm.) przez Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. http://www.parpa.pl/images/image/NP%202011_2015_11_011.pdf [15.10.2018].
- Nietrzeźwe ofiary. „Świat Problemów” 2001, nr 6.
- Nietrzeźwi sprawcy przestępstw. <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/nietrzezwi-sprawcy-prz/50862,Nietrzezwi-sprawcy-przestepstw.html> [20.10.2018].
- Niewiadomska I., Sikorska-Głodowicz M.: *Alkohol*. Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, 2004.
- Nikodem ska S.: *Przemoc wobec bliskich u pacjentów leczenia odwykowego*. „Świat Problemów” 2001, nr 1.
- Nowak A., Wysocka E.: *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie. Elementy patologii społecznej i kryminologii*. Katowice: „Śląsk”, 2001.
- Obszary zagrożeń człowieka w realiach współczesności*. Red. E. Kantowicz, G. Orzechowska. *Zagrożone człowieczeństwo*. T. 2]. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2012.
- Od wykluczenia do wsparcia. W przestrzeni współczesnych problemów społecznych*. Red. J. Spętana, D. Krzysztofiak, E. Włodarczyk. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2016.
- Pedagog społeczny w meandrach środowiska lokalnego*. Red. B. Kromolicka. Szczecin: Katedra Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Szczecińskiego–Ars Atelier, 2008.
- Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*. Red. T. Pilch, I. Lepalczyk. Wyd. 2 rozszerz. i popr. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2003.
- Pedagogika społeczna wobec zagrożeń człowieka i idei sprawiedliwości społecznej. V Zjazd Pedagogów Społecznych*. Red. W. Danilewicz, W. Theiss. T. 2. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, 2014.
- Pedagogika społeczna w Polsce po 1989 roku. Przemiany w nauce, obecność międzynarodowa, kręgi tematyczne prac badawczych*. Red. B. Kromolicka, A. Radziejewicz-Winnicki, M. Noszczyk-Bernasiewicz. Katowice: Wydawnictwo Śląskiej Wyższej Szkoły Zarządzania im. gen. Jerzego Ziętka, 2007.

- Polityka publiczna wobec ubóstwa i wykluczenia społecznego.* [Red. R. Szarfenberg, C. Żołędowski, M. Theiss]. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2010.
- Pomianowski R.: *Uzależnienia – współczesną wersją „ucieczki od wolności”.* W: *Psychologia rozwiązywania problemów społecznych. Wybrane zagadnienia.* Red. J. Miluska. Poznań: [Bonami], 1998.
- Portnow A.A., Piatnickaja I.N.: *Klinika alkoholizmu.* Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1977.
- Praca socjalna i polityka społeczna: obszary współdziałania wobec wykluczenia społecznego.* Red. K. Marzec-Holka, A. Rutkowska, M. Joachimowska. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2008.
- Problemy społeczne oraz ich rozwiązywanie w społecznościach lokalnych.* Red. J. Kwaśniewski. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Centrum Studiów Samorządu Terytorialnego i Rozwoju Lokalnego, 2007.
- Problemy społeczne, pomoc społeczna, praca socjalna. Wymiar polski i europejski.* Red. J. Krzyszkowski, R. Majer. Częstochowa: Ośrodek Kształcenia Służb Publicznych i Socjalnych – Centrum AV, 2004.
- Problemy społeczne w grze politycznej. Współczesne zagrożenia społeczne – diagnoza i przeciwdziałanie.* Red. J. Królikowska. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006.
- Problemy społeczne w okresie zmian systemowych w Polsce. Materiały z konferencji naukowej Rzeszów 9–10 maja 1997 roku.* Red. M. Malikowski. Rzeszów: Mana, 1997.
- Przymanowski J.: *Trans alkoholowy.* W: *Alkohol w kulturze i obyczaju.* Red. J. Górski, K. Moczarski. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972.
- Przymeński A.: *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej.* Poznań: Akademia Ekonomiczna, 2001.
- Psychologiczny kontekst problemów społecznych.* Red. H. Sęk, S. Kowalik. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora, 1999.
- Psychologia rozwiązywania problemów społecznych. Wybrane zagadnienia.* Red. J. Miluska. Poznań: [Bonami], 1998.
- Pułapka współuzależnienia.* Oprac. W. Szander. Wyd. 3 popr. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych – Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości. Polskie Towarzystwo Psychologiczne, 1995.
- Pytlakowski P.: *Zwody z wódq.* „Polityka” 2013, nr 12.
- Radziejewicz-Winnicki A.: *Pedagogika społeczna w obliczu realiów codzienności.* Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008.

- Rat y ń s k i W.: *Problemy i dylematy polityki społecznej w Polsce*. T. 1-2. Warszawa: Difin, 2003.
- Re h m J. et al.: *Alcohol Consumption, Alcohol Dependence and Attributable Burden of Disease in Europe: Potential Gains from Effective Interventions for Alcohol Dependence*. Toronto: CAMH, 2012.
- Rodzina z problemem alkoholowym. Oprac. W. Sztander. Warszawa: PARPA, 1993.
- Rud z k a - K o ł a k o w s k a M.: Samobójstwa kobiet a alkoholizm. „Alkologia Łódzka” 1967, T. 3, nr 1.
- R y m s z a M.: Polityka społeczna wobec kwestii społecznej XXI wieku. W: *Kwestia społeczna u progu XXI wieku. Księga jubileuszowa dla Profesora Józefiny Hryniewicz*. Red. E. Giermanowska, M. Racław, M. Rymsha. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2015.
- R y s z - K o w a ł c z y k B.: Kwestie społeczne w ujęciu teorii ciągu życia. W: *Studia o kwestiach społecznych*. Wybór i oprac. B. Rysz-Kowalczyk. Warszawa: Instytut Polityki Społecznej Uniwersytet Warszawski, 1991.
- R y s z - K o w a ł c z y k B.: *Teoria kwestii i problemów społecznych*. W: *Polityka społeczna*. Red. G. Firlit-Fesnak, M. Szylko-Skoczny. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- S e r a f i n P. et al.: *Przemoc pomiędzy partnerami i zachowania ryzykowne u osób uzależnionych od alkoholu i innych substancji psychoaktywnych*. „Alkoholizm i Narkomania” 2012, nr 3.
- S i e r o s ł a w s k i J.: *Rozmiary i wzory konsumpcji napojów alkoholowych*. „Alkoholizm i Narkomania” 1993, nr 1.
- S ł a b o ń A.: *Problemy społeczne – aspekty teoretyczne*. W: *Problemy społeczne jako wyzwania dla polityki społecznej w Polsce*. Red. A. Karwińska. Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny-Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego, 2013.
- S o b i e c h R.: *Dylematy teoretycznych koncepcji problemów społecznych*. W: *Studia o kwestiach społecznych*. Wybór i oprac. B. Rysz-Kowalczyk. Warszawa: Instytut Polityki Społecznej Uniwersytet Warszawski, 1991.
- Socjalizacja dysocjacyjna w doświadczeniu indywidualnym i społecznym. Inspiracje teoretyczne i próby pedagogicznych ingerencji*. Red. A. Matysiak-Błaszczak, J. Modrzewski. Poznań-Kalisz: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Pedagogiczno-Artystyczny, 2012.
- Sprawozdanie z wykonania Ustawy z dnia 26 października 1982 roku o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi w okresie od dnia 1 stycznia 2014 r. do dnia 31 grudnia 2014 r.* Warszawa, 20.01.2016. <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/42F98E09180A9005C1257F470039C82A/%24File/205.pdf> [18.09.2018].

- Sterniczuk-Brakoniecka B.A.: *Obraz problemów społecznych w polskiej socjologii miasta*. „Studia Socjologiczne” 1981, nr 1.
- The Study of Social Problems. Seven Perspectives*. Eds. E. Rubington, M.S. Weinberg. 5th ed. New York: Oxford University Press, 1995.
- Syrek E.: *Zdrowie i wychowanie a jakość życia: perspektywy i humanistyczne orientacje poznawcze*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008.
- Sztumski J.: *Problem społeczny jako przedmiot badań socjologii*. „Studia Socjologiczne” 1977, nr 3.
- Środowisko – zasoby – profesjonalizacja: *pedagogika społeczna wobec zmian przestrzeni życia społecznego*. Red. W. Danilewicz, M. Sobeczki, T. Sosnowski. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, 2013.
- Świątkiewicz G.: *Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania problemów związanych z alkoholem*. „Alkoholizm i Narkomania” 1997, nr 2.
- Święcicki A.: *Alkohol. Zagadnienia polityki społecznej*. Warszawa: Społeczny Komitet Przeciwalkoholowy, 1968.
- Święcicki A.: *Struktura spożycia napojów alkoholowych w Polsce. Na podstawie badań ankietowych*. Warszawa: Główny Społeczny Komitet Przeciwalkoholowy, 1963.
- Thomas W.I., Znaniecki F.: *Chłop polski w Europie i Ameryce*. T. 1-5. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976.
- Toeplitz K.T.: *Kurdez. W: Alkohol w kulturze i obyczaju*. Red. J. Górski, K. Moczański. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972.
- Ubóstwo i wykluczenie społeczne – perspektywa poznawcza*. Red. R. Szarfenberg, C. Żołądowski, M. Theiss. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2010.
- Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*. [Red. meryt. R. Szarfenberg]. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii, 2011.
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Dz.U. 1982, nr 35, poz. 230 z późn.zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553 z późn.zm.
- Ward L.F.: *Applied Sociology. A Treatise on the Conscious Improvement of Society by Society*. Boston: Ginn & Co., 1906.
- Węgliński A., Kuziora G.: *W poszukiwaniu wychowującej kurateli sądowej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marie Curie-Skłodowskiej, 2016.
- Wielguszewski J.: *Uzależnienie jako przejaw zaburzonej kultury życia*. W: *Młodość a kultura życia w kontekstach społecznych*. Red. F.W. Wawro. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008.

- Wilsnack S., Klassen A.D., Wilsnack R.W.: *Drinking and Reproductive Dysfunction Among Women in a 1981 National Survey*. „Alcoholism Clinical and Experimental Research” 1984, vol. 8 (5).
- Wojcieszek K.A.: *Człowiek spotyka alkohol... Filozoficzne podstawy wychowania do trzeźwości w ujęciu tomistycznym*. Kraków: Wydawnictwo Rubikon, 2010.
- Woronowicz B.T.: *Na zdrowie! Jak poradzić sobie z uzależnieniem od alkoholu*. Poznań-Warszawa: Media Rodzina-Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia, 2008.
- Woronowicz B.T.: *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*. Poznań-Warszawa: Media Rodzina-Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia, 2009.
- Wójcik J.W.: *Przyczynek do badań kryminogennej i wiktymogennej roli alkoholu*. „Problemy Alkoholizmu” 1990, nr 3.
- Współczesna rzeczywistość w wybranych problemach społecznych*. Red. G. Durka. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2010.
- Współczesne problemy pedagogiki społecznej i pracy socjalnej. Wybrane zagadnienia w świetle analiz i badań*. Red. B. Matyjas. Kielce: Wszechnica Świetokrzyska – Wydawnictwo Uczelniane, 2007.
- Wyczański A.: *Problem alkoholizmu wczoraj i dziś*. W: *Alkohol w kulturze i obyczaju*. Red. J. Górski, K. Moczarski. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972.
- Wypadki drogowe – raporty roczne*. <http://statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562,Wypadki-drogowe-raporty-roczne.html> [1.04.2014].
- Zagrożenia człowieka i idei sprawiedliwości społecznej. V Zjazd Pedagogów Społecznych*. Red. T. Pilch, T. Sosnowski. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, 2013.
- Zagrożenia w obszarze rodziny, dzieciństwa i okresu dorastania*. Red. K. Białobrzeska, C. Kurkowski. [Zagrożone człowieczeństwo. T. 1]. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2012.
- Zdrowie i ochrona zdrowia w 2011 roku*. Główny Urząd Statystyczny. Warszawa 2012. https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/zo_zdrowie_i_ochrona_zdrowia_w_2011.pdf [10.08.2018].
- Zieliński A.: *Wzory picia alkoholu w Polsce*. „Alkoholizm i Narkomania” 1988, nr 1.
- Zin-Sędek M.: *Wydatkowanie środków w ramach gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych*. „Świat Problemów” 2015, nr 10.
- Znanięcki F.: *Socjologia bezrobotnych*. „Kultura i Społeczeństwo” 1992, nr 1.

Netografia

<http://akmedcentrum.eu/?d=alkohol#problemy-zdrowotne>
http://ciazabezalkoholu.pl/fas_skala_wystepowania.html
<http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/samobojstwa>

Jerzy Modrzewski, Ewa Włodarczyk

The Alcohol Problem in Social Experience

Summary: Alcohol – as an ingredient in food products, especially beverages – in its social presence through historical time, formed a few identifying cultural meanings, placing itself in the pantheon of prized values, established and socially cherished ludic patterns, the hallmarks of experiencing satisfying lifestyles and practicing effective therapy. Together with it, it revealed and consolidated, in its individual and social experience, its second, destructive face, liberating a cascade of states currently classified collectively as a social problem. The authors of the article, in the first part, review the basic assumptions and theoretical findings devoted to the essence and sources of social problems; in the second part, they identify the social alcohol problem in its four manifestations: uncontrolled production of alcoholic beverages, their elusive distribution control, carefree and uncontrolled alcohol consumption and in individual and social consequences of its immoderate consumption, emphasizing the effects it has caused in the economic, criminal, vital, demographic and socio-pedagogical, especially family-related, spheres.

Key words: social problems, alcohol, social alcohol problem, production, distribution, consumption of alcoholic beverages and its consequences

Jerzy Modrzewski, Ewa Włodarczyk

Das Alkoholproblem nach gesellschaftlicher Erfahrung

Zusammenfassung: Über die Jahrhunderte haben sich in Zusammenhang mit Alkohol als Bestandteil von vielen Lebensmitteln, darunter besonders Getränken, einige Kulturbedeutungen durchgesetzt, die diese Substanz unter geliebten Werten, den gesellschaftlich eingepprägten und gepflegten Elementen, verspielten Verhaltensmustern, Anzeichen eines zufriedenstellenden Lebens unterbrachten. Der Alkohol zeigte und festigte aber auch sein anderes, destruktives Gesicht; die mit Alkoholmissbrauch verbundenen Zustände sind heutzutage ganzheitlich als ein gesellschaftliches Problem behandelt. Im ersten Teil der Abhandlung schildern ihre Verfasser Grundsätze und theoretische Bestimmungen zum Kern und Ursachen der Gesellschaftsprobleme, in der zweiten dagegen identifizieren sie das Alkoholproblem in dessen vier Anzeichen: unkontrollierte Produktion der Alkoholgetränke, deren unkontrollierte Distribution, leichtsinniger und unkontrollierter Verbrauch des

Alkohols als auch individuelle und gesellschaftliche Folgen des unmäßigen Alkoholverbrauchs. In ihren Überlegungen werden Konsequenzen des Alkoholmissbrauchs im wirtschaftlichen, beruflichen, rechtlichen, gesundheitlichen, demografischen, gesellschaftlichen und namentlich Familienbereich hervorgehoben.

Schlüsselwörter: Gesellschaftsprobleme, Alkohol, gesellschaftliches Alkoholproblem, Produktion, Distribution, Verbrauch von Alkoholgetränken, Folgen des Verbrauchs von Alkoholgetränken